

YU ISSN 0350—185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LI

Уређивачки одбор:

*др Даринка Гортан—Премк, др Ирена Грциќац, др Милка Ивић,
др Павле Ивић, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Митар Пешиќан, др Живојин Станојчић,
др Драго Ђутић, др Егон Феќете*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД

1995

ALEKSANDAR LOMA
(Beograd)

DALJE OD REČI: REKONSTRUKCIJA PRAJEZIČKIH LEKSEMskih
SPOJEVA KAO PERSPEKTIVA SLOVENSKE I INDOEVROPSKE
ETIMOLOGIJE

Svrha rada je da predoči u kojoj meri i na koji način istraživanje prajezičkih leksemskih veza, posebno pesničkih formula, može doprineti etimologiji pojedinih složenica (primer: sl. *divizna/divizna* = dačko *δίεσαῖα* 'Verbascum') i prostih reči kod kojih je došlo do inače neobjašnjivih značenjskih pomaka (primer: prasl. **dernu* 'Cornus', **drev-wn-* 'antiquus', oboje od **dereu-* 'drvo').

Uvodna napomena: Prvi deo ove studije predstavlja saopštenje pročitano na Znanstvenom skupu o etimologiji održanom u Zagrebu juna 1987. godine pod naslovom „Etimologija pojedine reči i etimološka rekonstrukcija delova prajezičkog teksta“; pisana verzija, svojevremeno poslata i primljena za štampu u zborniku skupa, u kojem se međutim nije pojavila (up. str. 338), podvrgnuta je za ovu priliku samo neznatnim izmenama i dopunama. Drugi prilog, koji sledi isto istraživačko usmerenje, ovde se prvi put iznosi pred naučnu javnost.

I.

O SLOVENSKOM I DAČKOM NAZIVU BILJKE 'VERBASCUM'

0. Rekonstrukcija indoevropskog prajezika dosegnuta na današnjem stepnju komparativne lingvistike otvara nam približan uvid u njegove glasove, glavne modele tvorbe i promene reči i osnovni leksički fond; pruža nam, dakle, jednu sliku tog praistorijskog idioma za koju se, uprkos svim prazninama, ne može reći da je fragmentarna, ali koja je, pri svojoj relativnoj celovitosti, kao i kod svih jezika koji su izumrli bez tekstovne predaje, nužno elementarna. Njena elementarnost ogleda se u činjenici da, poznajući osnovne elemente jezičke strukture, gotovo uopšte ne poznajemo način na koji se ta struktura spojevima svojih elemenata realizovala u kontinuiranom govoru; drugim rečima, **prajezički tekst** izmiče našem saznanju. Postoji, ipak, jedan pravac istraživanja na kojem indoevropeisteci uspeva da minimalnim, ali dragocnim rezultatima prevaziđe ovo svoje ograničenje. Zahvaljujući konzervativnosti i formulaičnom karakteru jezičkog izraza u obrednom i junačkom pesništvu, neka književna dela te vrste kod

raznih ie. naroda, pre svega ona najstarija kao Vede, Avesta, homerski spevovi ili Edda, pokazuju u međusobnom poređenju podudarne leksemseke spojeve, koji se mogu smatrati nasleđenim iz prajezika. Identifikacijom tih formula kao minimalnih ulomaka kontinuiranog teksta rekonstruiše se izraz sakralne i epske poezije Praindoevropljana, tzv. **indoevropski pesnički jezik**, nem. *Indogermanische Dichtersprache*¹. Nas ovde zanima značaj koji ova „etimologija teksta“ može imati za etimologiju pojedine reči. Premda i kod proste reči njene leksemseke veze mogu biti indikativne pri određivanju njenog porekla i semantičkog razvoja, sintagme ustanovljive za prajezik najvažnije su kao putokaz pri etimologiziranju **složenih reči** u pojedinim jezicima, jer su složenice nastajale upravo sažimanjem takvih sintagmatskih spojeva.

1. U osnovni leksički fond prajezika u pojmovnom krugu opštih kozmološko-mitoloških predstava spadaju reči za nebo i boga neba **dīēus* i za zemlju i boginju zemlje **dhǵhōm*. Daju se rekonstruisati nekolike prajezičke formule u kojima učestvuju ove dve reči. Tako je uz **dīēus* dolazilo u apoziciji **pə₂tēr* 'otac' ili **génə₁tōr* 'roditelj', kao atribut **mégə₂* — 'velik', a uz **dhǵhōm* — **mātēr* 'mati' i kao epitet pridevi u značenju 'širok' **plta₂ú-* ili **uēru-* (Schmitt 1967, § § 282—300, 362—368; za rekonstrukciju praoblika ie. reči za 'zemlju' v. najskorije Mayrhofer 1985, § 5.3.2.).

1.1. Nas ovde zanima takav leksemski spoj ie. imena neba i zemlje, gde ona stoje jedno uz drugo u binarnoj opoziciji značenja. U prajezičku starinu takvog njihovog spoja načelno ne treba sumnjati, premda je on jasno posvedočen samo u Rgvedi, gde refleksi dvaju reči glase *dyáuḥ* i *ksāḥ* (osnova *ksam-*). Tu je, štaviše, ideja o Nebu i Zemlji kao božanskom paru našla sublimiran jezički izraz u kopolativnoj složenici tzv. dvandva tipa *dyāvāksāmā*, gde su oba člana u dualu. U nekim drugim ie. jezicima nailazimo na posredan odraz ove prajezičke opozicije kroz suprotstavljanje naziva za bogove 'nebeski' izvedenog od reči **dīēus* 'nebo' i naziva za ljude 'zemaljski' izvedenog od reči **dhǵhōm* 'zemlja': lat. *dei* : *homines*, lit. *diēvaĩ* : *žmònės*, frig. *deos* : *zemeios* (up. Haas 1966, 92—94).

1.2. Glavni razlog što u drugim srodnim jezicima ne nalazimo spojeve ekvivalentne vedskom *dyáuḥ* : *ksāḥ* leži u činjenici da je druga reč *dhǵhōm*, verovatno iz tabuističkih razloga, rano bila potisnuta iz teonimske upotrebe drugim imenima. I sam staroindijski već u vedsko doba za označenje obogotvorene Zemlje radije umesto *ksāḥ* upotrebljava sinonime *bhūmī*, *maḥī*, a osobito *pṛithivī*, po porecku pridev u značenju 'široka', poimenjen kao stajajući epitet reči *dhǵhōm* u sintagmi koja je još prajezička, što prema ved. *ksām pṛithivīm* svedoče avest.

¹ Za osnovni uvid može se uputiti na Schmitt 1967 i 1968; u prvom poglavlju prve i uvodnom članku druge knjige izložen je istorijat istraživanja; prva knjiga predstavlja sintezu dotadašnjih rezultata, a druga izbor najznačajnijih radova na ovom polju. Od docnijih radova pomenimo Meid-ov (1978), gde su u nap. 7 na str. 19 d. navedeni najvažniji u međuvremenu objavljeni prilozi. V. još Campanile 1977, Watkins 1982; za slovenski domen radove ruskih semiotičara na rekonstrukciji prajezičkog obredno-mitološkog teksta, kako indoevropskog, tako i praslovenskog (posebno Ivanov/Toporov 1974) i u novije vreme R. Katičića (v. članak iz 1992, gde je data bibliografija autorovih ranijih publikacija na istu temu); iz pera ovog autora, Loma 1988.

zqm p̄arəθw̄tm i stnord. *fold* 'zemlja' (Schmitt 1967, str. 182 d.). Tako i kao složenica umesto starijeg *dyāvāksāmā* već u Vedama češće dolazi *dyāvāpṛthivī*.

1.3. Kod Grka je reč *Zeús* od ie. *dīēus* izgubila apelativno značenje 'nebo' i očuvala se samo kao ime vrhovnog nebeskog boga, dok je *χθών* od *dhǵhōm*, obratno, funkciju teonima ustupila etimološki nejasnoj reči *Γαῖα*, *Γῆ*, zadržavši se samo kao apelativ 'zemlja'. Na taj način, opozicioni spoj prajezičkih reči *dīēus* i *dhǵhōm* nije se u grčkom jeziku mogao održati kao takav. Ipak se njegov odjek dā prepoznati u imenu i kultu **Zevsa Htonija**. Jedan od epiteta koje nosi bog *Zeús* < **dīēus* jeste *χθόνιος*, izveden od *χθών* 'zemlja', pridev uporediv sa stind. *ksām̄yah* od *ksāh*. Na prvi pogled, spoj *Zeús χθόνιος* može se činiti sekundaran i sa gledišta prajezičke etimologije pomalo bizaran, jer njime pojmu neba biva atribuiran pojam zemlje, koji mu je u prajeziku bio jasno oponiran. No razmatranje konteksta u kojem Zevs ovaj pridevak nosi vodi nas sasvim drugačijem zaključku. Hesiod u „Poslovima i danima“ preporučuje težaku da se pre prvog prolećnog oranja, stavivši ruku na ručicu pluga, pomoli za dobar rod Zevsu Htoniju i Demetri:

εὐχέσθαι δὲ Λὺ χθονίῳ Δημήτερί θ' ἄγνῃ

(Hes. Opera 465). Slično se na ostrvu Mykonos krajem januara prinosiла žrtva Zevsu i boginji zemlje Geji radi letine, pri čemu su oba božanstva označavana istim epitetom: *Zeús χθόνιος* i *Γῆ χθονία* (Nilsson 458, up. 401 d.). Zevs je, dakle, *χθόνιος* kada u svojstvu oploditelja zemaljskih polja dolazi u paru sa boginjom zemlje Demetrom ili Gejom, što je, očito, u vezi sa prastarim verovanjem o bračnom spoju Neba i Zemlje kao jemstvu poljske plodnosti, proisteklim iz značaja atmosferskih pojava kao kiša, sunce, grād za rast zemaljske vegetacije. Istu ideju sadrži i vedska predstava *dyāvāksāmā*, odnosno *dyāvāpṛthivī*; i indijski ratari su ovom božanskom paru žrtvovali pred prvo prolećno oranje (Ježić 130 d.). Dakle, pridev *χθόνιος* uz *Zeús* prvobitno bi značio **Zemljin**, tj. označavao bi Nebo kao supruga boginje Zemlje², izvedeci se iz prajezičkog konteksta gde su reči *dīēus* i *dhǵhōm* bile združene u opoziciji značenja 'muško' : 'žensko' idejom božanskog para, kao u vedskom *dyāvāksāmā*³.

2. Od jezika rano dokumentovanih obimnim i arhaičnim književnim tekstovima, kakvi su staroindijski i starogrčki, okrenimo se jednom reliktnom ie. idiomu, kakav je jezik starih Dačana. Reliktnim jezicima nazivamo one koji su nam sačuvani sasvim fragmentarno, i to mahom u vidu oskudnog broja mini-

² Up. poznatu etimologiju imena Zevsova brata *Ποσειδών* = *Πόσις Δᾶς* 'suprug/gospodar Zemlje', koja do danas ostaje najprihvaćenije objašnjenje ovog teonima (Frisk II 583 d.). Zevsa i Posejdona združuje pridevak *καταχθόνιος*, koji Zevs u Ilijadi IX 457 nosi u paru sa Demetrimom kćeri Persefonom; Gerckenberg (1972, 84) poredi to sa vedskim parom *dyāvāpṛthivī*.

³ Zanimljivo je da bi po nekim etimolozima grčka imena boginje Zemlje *Γαῖα*, *Γῆ* i *Δη(μή)τηρ* bila negrčki refleksi ie. teonima **dhǵhōm* (v. Gerckenberg, op. cit. 82). Prema takvom tumačenju, koje je predložio još V. Pisani u IF 53/1935, 30; 38d., *Δημήτηρ*. eol. *Δαμιάτηρ* bi bio ilirski (?) refleks prajezičke sintagme **dhǵhōm māīēr*. Podrazumeva se da su Grci od nekog drugog ie. ogranka preuzeli te teonime u zamenu za **χθών*, ne osećajući njihovu etimološku istovetnost sa svojom rečju za zemlju, tako da se binarne opozicije *Zeús* : *Γαῖα* ili *Zeús* : *Δημήτηρ* ipak ne bi mogle uzeti za grčki odraz ie. spoja **dīēus* : *dhǵhōm*.

malnih fragmenata, tj. pojedinih reči u stranoj predaji, od kojih manji deo čine glose sa datim značenjem, a daleko pretežnija su imena, kojima značenja ne znamo. Oskudnost i obeznačenost materijala predstavlja veliku prepreku pri izučavanju takvih idioma, koji god od dva moguća načina interpretacije da na njih primenjujemo. To su **kombinatorni metod**, koji se sastoji u identifikaciji podudarnih elemenata unutar raspoložive građe i posrednim putevima određenja (manje ili više verovatne) semantike, i **komparativni metod**, pri kojem se pojedine reči reliktnog jezika povezuju sa rečima u drugim srodnim jezicima i preko njih svode na prajezičku ravan. Načelno, rezultati su najpouzdaniji u onim slučajevima koji dopuštaju srećno sadejstvo oba metoda.

1.2. Specifičnost dačke jezičke zaostavštine je u tome što veliki njen deo otpada na fitonime, dačka imena biljaka u spiskovima kod antičkih medicinskih pisaca Dioskurida i Pseudo-Apuleja. U pogledu protumačivosti fitonimi stoje između pravih imena i glosiranih apelativa, jer već svojstva date biljke ocrtavaju krug mogućih značenja njenog imena, a sazvučnost tog imena sa nazivom za istu ili sličnu biljku u srodnom jeziku pruža dobar povod za etimološko vezivanje dveju reči. Na primer, kombinatornim metodom možemo dački fitonim *προδιάρνα* raščlaniti na *pro-diarna*, poistovećujući drugi element s antičkim imenom-mesta u Dakiji *Diarna* (*Tsierna*, *Zerna* i sl.), a ako je tačna pretpostavka da je ovaj toponim istoznačan, možda i etimološki istovetan sa slovenskim imenom reke u Rumuniji kraj čijeg je ušća u Dunav to mesto ležalo, rum *Cerna* < sl. **Černa*, značenje 'crn' kod biljke našlo bi potporu u njenim grčkim i latinskim imenima *ἑλλέβορος μέλας*, *μελανόριζον*, *veretrum nigrum* (Georgiev 1960, 111 d.; Neroznak 1970, 61 d.; drukčije Detschew 1957, 556 d., up. i 132). Komparativni metod ubedljiv je kod podudaranja relativno dugih fonemskih nizova, pri istovetnosti ili sličnosti fitonimskog objekta. Tako poređenje dačkog *κινούβοιλα* 'Bryonia alba' sa litvanskim imenom iste biljke *šimobuolas*, dosl. 'pseća jabuka', vodi jednoj pouzdanoj etimologiji dačke reči (Tomaschek 1893, 34 d.; Jokl 1929, 293; up. Neroznak op. cit. 59).

3. Wilhelm Tomaschek, koji je postavio upravo pomenutu etimologiju, ukazao je i na sazvučnost drugog dačkog fitonima *διέσεμα* sa slovenskim nazivima iste biljke *Verbascum divizna*, *divizna*, *divina* i sl. (op. cit. 32). No za razliku od njegova prethodno navedenog zapažanja, ovo nije urodilo opšteprihvaćenom etimologijom, premda se radi o glasovnoj podudarnosti koja ne ustupa mnogo ni u kvalitativnom ni u kvantitativnom pogledu vezi *κινούβοιλα* ≈ *šimobuolas*. Problem je u tome što južnoslovenski oblik *divizna*, koji stoji najbliže dačkom *διέσεμα*, slavisti smatraju sekundarnim u odnosu na *divizna*. Tako se, dođuše, pri tumačenju dačkog fitonima redovno ukazuje na slovenske oblike i, obratno, pri etimološkoj rekonstrukciji slovenskog praoblika upućuje se na dački naziv, ali se uprkos tome ova dva sazvučna imena iste biljke u dvama srodnim jezicima tumače svako za sebe.

3.1. Što se tiče dač. *διέσεμα*, naučnici su podeljeni na dve škole mišljenja. Po jednima, reč bi bila složenica sa genitivom ie. imena boga neba = lat. *diēs* u prvom delu, dok se drugi različito tumače: od korena 'goreti', uz pozivanje na nem. naziv iste biljke *Himmelbrand* 'nebeski požar' (Jokl op. cit. 287, prihvataju

Georgiev 1977, 27 i Neroznak op. cit. 57 d.), ili kao 'seme' (Orel 1990). Drugo tumačenje polazi od naziva za istu biljku sa značenjem 'svetiljka, baklja' i sl. u nekim jezicima i pretpostavlja u dačkom fitonimu sigmatsku osnovu **diyes* 'sjaj', dok bi *-ema* bio drugi član složenice (Detschew op. cit. 547) ili sufiks (Pokorny 1959, 185). U početnom slogu svi dakle vide ie. koren **dei-/dī-* 'sjati'.

3. 2. Što se pak tiče slovenskog imena biljke, primarnim se smatra oblik *divizna* koji je zajednički zapadnim Slovenima i nekim južnoslovenskim dijalektima, dok se uobičajen srpskohrvatski i bugarski oblik *divizma* izvodi odatle disimilacijom *zn > zm*. Rekonstruiše se, dakle, prasl. **divizna* i objašnjava kao sufiksalna izvedenica na *-izna* bilo od korena **div-* 'sjati', koji je u *diviti se*, bilo od prideva **divb* 'divalj'.

3. 3. To su aktuelne etimologije dačkog imena biljke *Verbascum* i njegova slovenskog sinonima; uzete svaka za sebe, obe se mogu učiniti prihvatljive, ako se već ni za jednu ne može reći da je sigurna. Međutim, one zaobilaze upadljivu podudarnost oblika *διέσημα* i *divizna*, i u najboljem slučaju samo dopuštaju isti ie. koren **dei-/dī-* 'sjati' u početnom slogu oba imena. Bilo je, doduše, pokušaja da se sazvučnost ova dva oblika artikuliše u etimološko poistovećenje; no oni su ostali po strani, zastranjujući i sami u pretpostavke o dačkoj pozajmici iz slovenskog jezika ili o slovenskoj iz dačkog. Na takvo nešto pomišljao je još Tomaschek, a Mareš je u *διέσημα* video preuzet slovenski naziv **dives-bma* (*-bma*), izveden od *divo*, *divese*⁴. No niti su iz takvog praoblika mogle nastati potvrđene slovenske forme *divizna*, *divizna*, niti se *divo* sme smatrati starom *s*-osnovom: svoju promenu ova reč duguje uplivu sinonima *čudo*, *čudese*, kome odgovara u grčkom sigmatska imenica hom. (τὸ) κῦδος, κῦδεος⁵.

4. Pristupajući ponovnom razmatranju slovenskog i dačkog naziva za biljku *Verbascum*, činim to sa osećanjem da dosadašnji pokušaji njihove etimologije nemaju ubedljivost konačnih rešenja i u uverenju da je pri istoznačnosti i sazvučnosti dvaju fitonima u dvama srodnim jezicima metodološki neispravno zanemariti mogućnost da se oba zajedno svedu na isti prajezički oblik. Pretpostavljamo, dakle, da u *διέσημα* : *divizna* imamo jednu dačko-slovensku fitonimsku izoleksu, uporedivu sa gore pomenutom dačko-baltskom κινούβουλα : *šinobuolas* (2.1.). Da bi se ta pretpostavka opravdala, mora se odbraniti prvenstvo sl. oblika *divizna* u odnosu na *divizna*, premda smo gore (3.2.) videli da rasprostranjenost oblika na slovenskom planu navodi na obrnut zaključak, jer je oblik na *-zma* samo južnoslovenski, dok se oblik na *-zna* javlja i kod južnih i kod zapadnih Slovena, te bi bio prasl. slovenski.

4.1. Odmah treba reći da postojanje prasl. izvedenice na *-izna* od prideva **divb* 'divalj' **divizna* 'Verbascum' stoji van sumnje, jer se ista reč u nekim

⁴ Pregled slovenskih oblika i etimoloških tumačenja pružaju ÉSSJa 5, 33 i SP 3, 219—221, up. još Skok I 403 i Machek 1954, 209, koji, polazeći od češ. oblika *divizna*, pretpostavlja složenicu s prvim delom od **dī-* 'sjati', a drugim u vezi sa češ. *zněti* 'goreti'; docnije je autor u svom etimološkom rečniku sâm odustao od te hipoteze.

⁵ Up. ÉSSJa 5, 33 d. Teško da se sme govoriti o ie. osnovi **diyes-* samo na osnovu dva podjednako sumnjiva primera, sl. *divo*, *-ese* i dač. *διέσημα* (tako Pokorny l.c. i SP 3, 221).

zapadnoslovenskim jezicima i u slovenačkom očuvala u opštem značenju 'divljač', kaš. i 'biljke koje divlje rastu' (po SP 3, 216—218), a uporedo se u istočnoslovenskim jezicima i u nekim južnoslovenskim govorima na istu biljku primenjuje naziv *divina*, koji inače znači 'divljina, divljač' i praslovenski je sinonim, zapravo tvorbeni varijanta reči **divizna* (Id. ib.; ĚSSJ 5, 32). Jedino se postavlja pitanje, da li u **divizna* 'Verbascum' treba videti izvorno nazvanje biljke, ili preinaku starijeg oblika *divizma*, sekundarnom adidecijom prema pridevu *divn* koju Sławski i Boryś, uostalom, opravdano pretpostavljaju kod oblika *divina*? (SP 3, 219—220). Značenje 'divljina, divlje rastinje' primereno je, doduše, biljci Verbascum, ali je odveć uopšteno i zajedničko isuviše velikom broju biljaka da bi se upravo kod te biljke nametnulo kao izvorni semantički momenat⁶. Pre se može uzeti da je raniji fitonim, postavši nerazumljiv, bio reinterpretiran sazvučnim rečima u opštem značenju 'divljina'. I da nema dačkog διέσσημα da svedoči o većoj starini oblika *divizma*, verovatnijom se čini preoblika neobičnog završetka *-izma* u sufiks *-izna*⁷, nego obratna promena disimilacijom *zn > zm*, koja nema snagu glasovnog zakona, i pre bi se moglo reći da ju je Skok ad hoc iznašao polazeći od predubedenja o primarnosti *divizna* u odnosu na *divizma* (Skok I 403; usvajaju Sławski i Boryś u SP 3, 219). Ostaje problem arealne ograničenosti oblika *divizma*, no ona može biti znak koliko inovacije, toliko i arhaizma. Ako se ipak nekome davanje prvenstva ograničenije rasprostranjenom ili čak usamljenom obliku pred sveslovenskim može činiti metodički problematično, treba da se upita da li je sa metod. loškog gledišta ispravnije računati sa slučajnošću da se navodne inovacije odvijaju upravo u smeru restitucije pretpostavivih starijih oblika, kao kod *divizma* prema dač. διέσσημα, ili kod sh. dijtal. *nevesilje* pored prasl. **deve-silb* prema ie. **neym* > sl. **deve-tb*?⁸

4.2. Pitanje primarnog oblika dačkog fitonima διέσσημα sastoji se u odnosu tog grčkog zapisa kod Dioskurida prema dačkom nazivu za Verbascum kod Pse-

⁶ Sl. pridev *divlji* kao oznaka za samonikle biljke i divlje životinje izgleda da je prvobitno značio 'božanski', tj. da je označavao one vrste o čijem rastu i uzgoju se staraju hogovi u opreci prema onima koje ljudi gaje (up. Loma 1988, 46), što bi se svodilo na istu temeljnu opoziciju „nebeski“ : „zemaljski“ kojom se ovde bavimo (l.l.). Bilo kako bilo, „divlji“ dolazi za biljke i životinje da povuče razliku prema „pitomi“, a opšta semantika „divlje rastinje“, primenjena na jednu između bezbroj biljnih vrsta kojima pristoji, u najmanju ruku je neobična, ako već biljka nema svoj veštački uzgajani pandan, što sa *divizmom* nije slučaj. Poučan može biti primer sh. fitonima *pustikara* 'Digitalis', koji Skok III 82 izvodi od *pustika* 'pusto trsje' (i kao toponim) + sufiks *-ara*, kao da bi to opet bila neka 'biljka koja raste na pustim mestima' (jedna od bezbroj takvih!), no dlakava stabljika biljke i naziv podvrste *pustena pustikara* jasno ukazuju da imamo posla sa specifičnijim označenjem, složenicom u čijem je prvom delu prasl. **phst* f. > sh. *püst* m. f. 'Filz'. Za drugi deo v. sledeću napomenu.

⁷ Zamučivanje izvornih formacija naslanjanjem kraja reči na produktivne sufikse pojava je koja se dobro zapaža u toponimiji (up. Loma 1985/87, 157—160), a nije strana ni fitonimiji, npr. *jeuša* 'drvo jova, Alnus' u šabačkoj Posavini (Radovanović 1994, 29), izvratno prema izvedenicama na *-uša* od *jeoša* < *ješu*. Ako se uzme da je naziv biljke *pustikara*, pomenute u prethodnoj napomeni, nastao preoblikom završnog dela složenice **phsti-kora* 'biljka dlakave kore' u sufiks *-ara*, uz naslanjanje na pridev *püst* 'desertus', imali bismo u tome i semantičku i tvorbenu paralelu preinaci *divizma* > *divizna*.

⁸ Prema Skok I 398 posredi bi bilo naslanjanje na *neven*; još je Berneker 1908, 189 smatrao *ne-* sekundarnim, dok je Prusik u KZ 33, 161 pretpostavio reliktno sl. **neve-* 'devet'; u samoj

udo-Apuleja, za koji rukopisi pružaju čitanja *diesathel*, *diessachel* i *diesapter*. Dioskuridov spis Περὶ ὄλης ἰατρικῆς nastao je sredinom I. v. n.e., a Pseudo-Apulejev herbarij potkraj III v. n.e., ali su u oba dela sinonimne liste naziva za lekovite biljke u raznim jezicima, u kojima se daje i dačko ime za Verbascum, poznije interpolacije: Dioskuridova s kraja III v. n.e., Pseudo-Apulejeva iz IV v. n.e., a izvor su im bili neki slični, ali ne i identični katalozi sinonima (Wellmann 1898, 369 i 375; Howald/Sigersit str. XX, Detschew 1957, 541 d., 546). Predaja oblika διέσημα kod Dioskurida može se smatrati pouzdanom (najstariji rukopisi alfabetskog Dioskurida su Constantinopolitanus s kraja V v. i Neapolitanus iz VII v.). Najraniji i najpouzdaniji rukopisi Pseudo-Apuleja iz VII—IX v. daju oblik *diessathel*, koga se i izdavači s pravom drže. Dva bečka rukopisa u kojima je Dečev pročitao oblike *diessachel* V i *diesapter* Vi potiču iz XII, odn. XIII v., tako da su ova dva čitanja očito pozne koruptele oblika *diessathel*. Kod *diessathel* pada u oči sličnost početnog dela sa Dioskuridovim διέσημα, a završnog dela sa egipatskim nazivom za Verbascum ἄθάλ, koji u spisku sinonima kod Dioskurida dolazi neposredno pred dačkim: Αἰγύπτιοι ἄθάλ, Λάκοι διέσημα. U nekom grčkom predlošku, zamenom sličnih slova, ekscerptor je umesto ΔΙΕΣΗΜΑ pročitao ΔΙΕΣΣΑΜ, što je shvatio kao lat. akuzativ objekta uz glagol „nazivaju“, koji se podrazumeva u spiskovima, od **diessa* (u Dioskuridovim spiskovima javljaju se pored latinskih nominativa na na -a akuzativi na -am). Prepisivačkom grčkom se docnije sa tako dobivenim oblikom stopio susjedni egipatski sinonim *athel* = Diosc. ἄθάλ (koji je kod Pseudo-Apuleja unet i ispred dačkog naziva kao *natal*), i na taj način nastalo je *diessathel*. Prema tome, imamo posla samo sa jednim zapisom, διέσημα, i bespredmetno je u Pseudo-Apulejevim oblicima videti i jedan, a kamo li dva ili tri (!?) nezavisna zapisa tobožnjih dačkih sinonima⁹.

5. Možemo pristupiti komparativnoj analizi dačkog διέσημα i slovenskog *divizma*. Najpre na osnovu slovenskog oblika odredimo tačnu glasovnu vrednost zapisa διέσημα. Sl. z u položaju pred glasom različitim od *š* nužno se svodi na ie. zvučni palatal *ǰ* ili *ǰh*, za koji bismo u dačkom očekivali (satemski) refleks z. Tračko z < ie. *ǰ*, *ǰh* beleženo je u grčkom do IV v. st.e. sigmom, ali bi u docnijem razdoblju, kome pripada zapis διέσημα, normalna grafija za taj glas bila ζ¹⁰. No razmislimo li o krajnjem izvoru podatka kako Dačani zovu biljku Verbascum, nameće se kao najverovatnija pretpostavka da je ovaj, kao i većina drugih do nas dospelih dačkih fitonima, prvobitno bio zabeležen u doba rimskog

stvari. **nevēsih* je praslovenski dijalektizam, up. češ. *nevěsil*, služ. *Novessellnyek* 1582. **Petasites* (Vasmer 1491; Sewc 1 s.v. *děvojca*).

⁹ Ma kako to čudno zvučalo, variae lectiones jednog spisa (Pseudo-Apuleja) znale su biti tretirane kao tri autentično predata oblika, pri čemu je svakom ponaosob tražena različita etimologija drugog dela, i to se najviše poverenja ukazivalo najpoznijem i očito najiskvarenijem obliku *diesapter* (-*apter* tobož u vezi sa grč. ἄπτο 'paliti'). Up. Detschew 1957. 546 d.; Neroznak 1978. 58. Orel 1990.

¹⁰ Za tu osobenost grčke predaje inojezičnih glasova up. R. Schmitt u ZDMG 117/1976/1, str. 125, nap. 53 i str. 132 d., nap. 97.

prisustva u Dakiji, od Trajana do Aureliana, na latinskom jeziku¹¹. U latinskom je pak obična predaja stranog zvučnog spiranta u intervokalskom položaju slovom *s*¹². Stoga prema sl. *divizma* valja čitati διέσσημα = *diezema*. Sa druge strane, kratko *e* u -σημα = *-zema* upućuje da je u sl. *divizma* između *z* i *m* mogao ispasti slabi poluglas prednjeg reda. Tako kao prvi stupanj uporedne rekonstrukcije proizlazi dač. **diezema* : sl. **diviz(b)ma*.

5.1. Sada sa komparativne predimo na kombinatornu analizu tačnije pročitano dačkog fitonima *diezema* na ravni tračko-dačkih jezičkih ostataka (2.2.1.), razmatrajući uporedo i slovensko **divizma*. Pri krajnjoj oskudnosti naših znanja o govorima tračkog jezičkog kompleksa, čini se srećnom okolnost da naziv *diezema* možemo raščlaniti na dve tračke lekseme sa relativno pouzdanim etimologijama.

5.1.1. Završno *-zema*, čije se *z* svodi na ic. **ǵ* ili **ǵh* (5), vezuje se sa imenom tračke boginje zemlje Σαμέλη, potvrđenim od Ilijade, čije je σ- rana grčka predaja tračkog *z-*, zatim sa frigijskom glosom ζαμελέν 'rob' i sa rečju ζαμελωσ 'homines' na frigijskom natpisu (1.1.): sve te reči izvedene su od korena ie. naziva za zemlju *dhǵhōm* (up. Detschew 1957, 429; Georgiev 1977, 93; Neroznak 1978, 154). Ako se radi o istom obrazovanju kao grč. χθραμάλος, tračko-frigijsko *-e-* ne zastupa normalnu *e*-bazu, već redukovani vokal korena, nastao u fleksiji prajezičkog **dhǵhōm* (gen. **dhǵh⁰més* itd.). Prema tome bi dačko *-zema* bilo od ic. **dhǵem-ā* ili, pre, **dhǵh⁰m-ā* 'zemlja'.

5.1.2. Opšteslovenska reč za zemlju je sekundarna izvedenica od *e*-baze istog ie. korena **zem⁺ja* > **zem⁺la*, ali u priloškim vezama kao sh. dijalekt. *u zem*, *na zam*, *iza zbm*, *podzemi*, *izemi*, rus. *наземь*, *оземь* čuvaju se tragovi prvobitne atematske imenice sa alternacijom normalnog i redukovano vokalizma: prasl. **zem-/zbm-* (up. Loma 1988, 39)¹³. Tako bismo u **divizma* imali *-zma* prema dačkom *-zema* u *die-zema*, oboje od ic. **(dh)ǵh⁰mā*.

¹¹ Na prvobitni latinski zapis upućuju brojni dački fitonimi kod Dioskurida sa nominativom prve deklinacije na *-a* gde bismo u greciziranoj predaji očekivali *-η*, a takođe čisto latinska nazvanja pripisana Dačanima, kao αὐριμετέλλουμ, κουριονηκούμ, πόλπουμ sa zadržanim lat. *-um* nominativa/akuzativa srednjeg roda II deklinacije prema grč. *-ov*. Pri svemu tome više dačkih naziva za biljke sadrži ζ, što se može objasniti time da su čepeni iz drugog izvora, ili da je ovaj glas u njima drugog porekla, a ne refleks ic. zvučnog palatala (eventualno vlat. *z < d* pred *i*, na šta ukazuje poređenje oblika μι-ζηλα. *usa-zila* Ps.—Ap. sa nekoliko imenima na *-δηλα*, *-διλα*, v. Detschew 1957, 541 dd.).

¹² Up. npr. često tračko lično ime u latinskoj predaji *Disala* pored *Dizala*, grč. Διζαλας (id. 133).

¹³ Tamo str. 38, nap. 6 predlažem i rekonstrukciju prasl. **zmbjъ*, **zmbja* 'zmaj, zmija'. Obično se u ovim rečima pretpostavlja nulska baza korena: **zmbjъ* > *zmbj*, **zmbja* > *zmbja*; BER I 666 d. i Mladenov 1984 rekonstruišu prasl. **zmbja* pored *zmbja*, dok Koneski 1985 i Reinhart 1986 srednje- i novobugarske oblike na kojima se ta pretpostavka temelji objašnjavaju razvojem opšteslovenskog oblika *zmija* unutar samog bugarskog jezika, sa naoko ubedljivim argumentima, ali bez uzimanja u obzir gorenavedenih oblika reči za zemlju u istočnosrbijanskim govorima koji svedoče da je redukovana baza od toga korena ipak postojala u slovenskom i da se duže nego drugde čuvala upravo na istoku južnoslovenskog prostora. Po strukturi reč za zmiju ne mora biti

5.2.1. Na taj način izdvojen, početni element reči **die-zema* nedvosmišleno se vezuje za *Di-*, *Dia-*, *Diu*, asibilovano *Zi-* itd., kao prvi član mnogih tračkih složenih antroponima, koji se od Tomascheka naovamo jednodušno postovjećuje sa teonimom Ζεύς u grčkim teofornim imenima na Διο-, Διοσ-, Δι- i sl. (Tomaschek II 1, 31, up. Detschew 1957, 126). Ispravnost ove identifikacije potvrđuje poklapanje celih iz prajezika nasleđenih spojeva kao trač. Δια-ζενις ≈ grč. Διο-γέννης ≈ stind. *Deva-ja-* ≈ gal. *Divo-genus* (Tomaschek l.c.; Jokl 1929, 292; Detschew 1957, 142, up. Schmitt 1967, § 227). Na osnovu tih antroponima pretpostavlja se trački teonim ekvivalentan grčkom Ζεύς, Διός, stind. *Dváuuh*, *diváuh*, čiji bi nominativ glasio **Dis*, **Zis*, sa najbližom analogijom imenu Zevsa Λίς, *Zis* kod ilirskih Mesapa (O. von Blumenthal u IF 54/1936, 83 dd.; Krahe 1955; Haas 1962, 16). Srodno ime nebeskog boga dá se identifikovati u jeziku Dačanima bliskog plemena Geta kao završni elemenat složenog teonima (Γε)βελήζις, bez obzira kako se čitao i tumačio njegov početni deo (up. Loma 1993, 202). Kao osnova ovog ilirskog i tračko-dačkog teonima javlja se *di-*; ona se može različito tumačiti, ali njena veza sa ic. imenom nebeskog boga *Dīēus*, *Diyós* (-és) stoji van sumnje. Dakle, dok smo završni član dačkog fitonima **die-zema* protumačili kao 'zemlja', 'boginja Zemlja', njegov početni elemenat tumačimo kao dačku reč za 'nebo' i 'nebeskog boga'.

5.2.2. Krije li se i u prvom delu složenice **divi-zbma* ie. reč za nebo? Jedini njen trag u slovenskim jezicima sluti se u reči prasl. **dvžd'v* 'kiša', koja bi, prema dosta prihvaćenoj etimologiji, bila složenica **dvžd'v* < **dus-djus* sa osnovnim značenjem 'loše nebo'¹⁴. Reč je u praslovenskom prešla u *ju*-osnove (gen. **dvžd'u* pored *-a*; nom. pl. stsl. ДЪЖДЕВЪ, no u vreme dok je još čuvala ie. atematsku promenu morala je pokazivati dve varijante osnove: **dju-* pred suglasnicima i **div-* pred vokalima. Sa tim pretpostavljenim *div-* moglo bi se dovesti u vezi sl. **divi-* u **divi-zbma*, pod uslovom da se objasni dužina korenskog **-i-* (= *ī*) u fitonimu, budući da bi **div-* dalo sl. **dvy-*. Kako se taj uslov može zadovoljiti, videćemo dočnije (7).

5.3. Vezivni vokal složenice u dač. **die-zema* je *e*, a u **divi-zbma* — *i*. Inače se *e* ne javlja iza *Di-* u tako brojnim tračkim ličnim imenima koja sadrže kao prvi član teonim **Di-s*, što bi ukazivalo da u ie. **die-zema* imamo neki poseban slučaj. Kako je teonim **Dis* verovatno išao po atematskoj promeni (Georgiev u LB 18/1975/1, 35 pretpostavlja gen. **Di-as*), ovo *e* najpre možemo identifikovati kao atematski nastavak nominativa—akuzativa—vokativa dvojine potvrđen u grčkom, npr. πόδ-ε. Takođe je *-i* u praslovenskom nastavak nom.—ak.—vok. duala, koji se sa *i*-osnova proširio na atematske imenice, npr. *kamen-i* prema *gosti*. Prema tome bi odgovarajući dualni oblik pretpostavljene

sufiksna izvedenica kako se to redovno uzima: moguće je shvatiti je i kao složenicu **zmb-ja-* sa prvobitnim atematskim lokativom na **ī* reči za zemlju kao prvim članom i glagolskim korenom koji je u *i-ti*, *ja-xu-ti* u drugom delu; izvorno značenje bi bilo: 'ono što ide po zemlji'; iz njega bi se izvodila i (još baltoslovenska?) metonimija 'zemlja' istovremeno za čoveka ('pozemljak'. επιζῳότος i ziju („gmizavac“) u basmama protiv zmijskog ujeda, o kojoj govorim u navedenom članku-37—41.

¹⁴ Trubetzkoy 1927; Vaillant 1927; za strukturu i semantiku složenice up. gluz., dluž. *nje-vjedro* 'nevreme, oluja' (Šewc s.v.); za druga tumačenja v. ÉSSJa 5. 195 d. i SP 5, 194 dd.

„protoslovenske“ imenice **dju-/div-* glasio **dīvī* > **dvī*. Iako je imenica — kao i božanstvo neba — bila muškog roda, to *-i* može se shvatiti i kao ie. nastavak nom.—ak.—vok. duala srednjeg roda *-ī* (sl. *sloves-i*), up. RV IV 56,5 *dyāvī* vok. du. n., kao svojevrstnu elipsu spoja *dyāvākṣāmā*, u značenju 'Nebo i Zemljo!' (Grassmann 604 b). Tako smo došli do složenica dač. **die-zema* i sl. **dvī-zma* ekvivalentnih vedskom spoju *dyāvākṣāmā* kako etimologijama oba svoja člana, tako i konstrukcijom prvog člana u dualu¹⁵.

6.1. Dačko **die-zema* i slovensko **dvī-zma* prvobitno je moralo biti složen teonim 'Nebo i Zemlja', kao i ved. *dyāvākṣāmā*. Kako se ta semantika kod Slovena i Dačana vezala za biljku *Verbascum*? U nedostatku znanja o dačkoj religiji, odgovor možemo potražiti u slovenskom folkloru. Ideja o Nebu i Zemlji kao o božanskom paru čiji spoj donosi plodnost poljima leži u osnovi slovenskih i evropskih hijerogamskih običaja tipa srpskih „kraljica“, koji izvorno predstavljaju svešteni brak Neba i Zemlje¹⁶. Ista ideja je u osnovi srpskog obreda za kišu „dodola“: zelenilom okićena dodola koja od neba traži kišu očito predstavlja Zemlju pokrivenu vegetacijom (Janković 1951, 15) a prsten koji joj u jednoj dodolskoj pesmi (Vuk I № 188) pada iz oblaka u ruke jasan je simbol njenog bračnog spoja s Nebom¹⁷.

6.2. U isti krug mitoloških predstava spadaju beloruska verovanja o cvetu *Viola tricolor*. Inače je mitologija ovog cveta u vezi sa njegovim nazivima kao naše *maćuhica*, nem. *Stiefmütterchen* veoma razvijena kod evropskih naroda, na šta se osvrće C. Levi—Strauss u dodatku svojoj knjizi naslovljenoj francuskim imenom te biljke *Le pensée sauvage*. Ruski se *Viola tricolor* zove *Иван да Марья*; taj naziv objašnjavaju pesme pevane uz ivanjdanski obred Kupala, jasno vezane s paganskim kultom plodnosti. Po tim pesmama, cvet je nastao iz incesta brata Ivana i sestre Marije. Motivu, a delimično i strukturi tih pesama Ivanov i Toporov pripisuju veliku starinu, poredeći ih sa poznatom himnom *Āgvede*, gde Yami sablažnjava brata Yamu (Ivanov/Toporov 1974, 224 dd.). Pritom se sestra, pravdajući svoju strast, poziva na incestuozni brak Neba i Zemlje; *divā prthivā mithunā sábandhū* (RV X 10, 9b) 'bračni par Nebo i Zemlja jedno drugom su rod'. Nebo i Zemlja, kao brat i sestra koji se združuju u braku da bi obezbedili rast vegetacije, mitska su prasluka incesta.

¹⁵ Za prasl. dvandva-složenice kao stsl. *братъсестра, малъжена* up. Pohl 1977. 41d i 43.

¹⁶ Eliade 1970. 266 d.; Kulišić 1979. 99. Ideja hijerogamije izražena je, osim u samom obredu, i u pesmi koju kraljice putujući pevaju, Vuk I №183, kao i u ponašanju kraljičke povorke koje odgovara ponašanju svatova (kad bi se dve kraljičke družine srele one bi se, po rasprostranjenom predanju, pobile među sobom, kao i dvoji svatovi: otuda brojna „kraljička“ i „svatovska“ groblja).

¹⁷ Nebo i Zemlja predstavljeni su kao muž i žena u jednoj zagoneci: „Visok tata (= nebo), plosna mama (= zemlja), bunovit zet (= vetar), manita devojka (= magla)“. Novaković 1877. 142, up. 60 d. Tu je *mama* hipokoristik za *mati*, *-ere*, a pridev *plosna* svodi se na prasl. **ploskū*, što bi po jednoj etimologiji, bilo proširenje na *-sko-* prvobitnog prideva *u-osnovne* **ploti*, koji se čuva samo u nazivu pljosnate rečne ribe prasl. **plotvica*, a tačno bi odgovarao lit. *platis*, sa nultskim vokalizmom grč. *πλατύς*, stldn. *prthih*, od ie. **pl̥t̥su-/plot̥su-* (v. Machek 1968. 462 i up. Fasmer II 284 d.). Ako je tako, onda bi se sh. *plosna mama* < **ploskna mati* = Zemlja moglo u krajnjem ishodu svesti na prasl. **plotvi- mater- zem-* kao refleks prajezičke formule *pl̥t̥su-ya₂ mātēr dhgh̥m*, v. gore 1.2.

6.3. Nazivi analogni sh. *daninoć* 'Viola tricolor' postoje za razne biljke u raznim slovenskim jezicima; sh. dij. *dan-i-nočka*, stč. *den a noc*, stpolj. *dzień i noc*, gluž. *nóc ha dzeń*, rus. *ночь да день*, 'vijošnica, Parietaria', slnč. *noć i dan*, češ. *deň a noc*, dluž. *zeń a noc*, stpolj. *noc a dzień* 'urodica, Melampyrum'; dluž. *noca a zzeń* 'rosulja, Drosera' (Machek 1954, 92 i 214 d.; Simonović 1959, 296 d., 337, 500; Šewc svv.). Kako za *Viola tricolor*, tako i za urodicu nazivu tipa „dan i noć“ u drugim slovenskim jezicima odgovara rus. *Иван да Марья, брат с сестрой*. Uprkos mišljenju da se kod ovih slovenskih nazvanja radi o kalku nem. *Tag und Nacht* 'Parietaria' (Machek lcc.; za sh. *daninoć* up. nap. redaktora u Skok I 380 b.), čini se da je fitonimski spoj **dwb* + *notʼb* praslovenski i da je imao mitološko značenje: „dan“ = „brat“, „noć“ = „sestra“, što se u krajnjoj liniji objašnjava nekadašnjim teonimskim značenjem reči **dwb* < **din-* kao varijante od **dieu-/diu-*, koje se još očituje u varijantnoj sintagmi *beli dan* = *beli bog*. Praktično bi **dwb* bilo isto što i **dvw-* u prvom delu **divi-zьma*: „noć“ je došla mesto „zemlje“ tek nakon što se značenje **dwb* sa '(dnevnog, svetlog) neba' suzilo na 'dan' (pod iranskim uticajem?), up. Loma 1993, 201. Kopulativne sintagme tipa sh. *daninoć* mogu biti preosmišljenja izvorne složenice sa vezivnim vokalom *-i-* koji je atematski nastavak dvojine, kao u *divizma*; takođe rus. *брат с сестрой* može se zasnivati na staroj dvandva-složenici tipa stsl. *братъсестра* (5.3), up. blr. *брат-сестра* 'Viola tricolor' i Ivanov/Toporov 1983, 163.

6.4. O Duhovima, kada su u Srba išle hijerogamske povorke „kraljica“, kod Poljaka su u povorci nosili lutke po imenu *Marzana* i *Dziewana*, kojima odgovaraju češke *Mařena* i *Děvana*. Poljski istoričar Długosz (XV v.) objašnjava taj ritual kao spomen na paganske kultove boginje useva *Marzane*, interpretirane rimskom *Cererom*, i njene kćeri, boginje divlje vegetacije *Dziewane*, interpretirane rimskom *Dijanom*. Imena *Marzana*, *Mařena* očit su u vezi sa istočnoslovenskim *Марья* iz etiološke skaske o *Violi tricolor* i *Mará* kao nazivom obredne lutke (Ivanov/Toporov 1974, 222), dok se *Dziewana* poklapa sa poljskim nazivom biljke *Verbascum dziewanna* (up. Machek 1954, 209). Upravo u vezi biljke sa ovim obredima treba tražiti razlog adideaciji prema *děva* koja se opaža u mnogim slovenskim oblicima njenog imena (v. SP 3, 220), a možda i već pomenutoj (4.1.) adideaciji prema **divb* 'divalj', u meri u kojoj se ideja o boginji Zemlji kao izvoru plodnosti udvajala u zasebnom personificiranju kulturne i **divlje** vegetacije.

7. Složenim teonimom **dvi-zьma* 'Nebo i Zemlja' Prasloveni su označavali obred svestene svadbe Neba i Zemlje, koji je, sudeći po praznicima za koje se vezao u hrišćanskoj interpretaciji (Duhovi, Ivanjdan), padao početkom leta, kada je, uostalom, i najvažnije da se obezbedi plodonosna kiša zemaljskim usevima i da se oni zaštite od grada. Upravo je to doba kada cveta biljka *Verbascum*, dajući visokim uzrastom svojih stabljika i gustim žutim cvećem karakteristično sezonsko obeležje predelu. Shvaćena kao vesnik, ili, bolje rečeno, kao biljno ovaploćenje svestenog spoja Neba i Zemlje, *divizma* je ponela naziv tog obreda, slično kao što su u dobnije, hrišćansko doba biljke rado nazivane po praznicima oko kojih cvetaju, npr. sh. *durdevak*, *veligdanče*, *ivanjsko cveće* itd., u krajnjoj liniji i gore pominjano rus. *Иван да Марья* za cvet koji cveta o *Ivanju dne*. Ime biljke *Verbascum* izvedeno je od teonima/heortonima

dvizьma* duženjem kratkog početnog sloga. U protoslovenskom periodu, pre monoftongizacije *ei* > *i*, mogli smo od **divizimā* imati **dēvizimā* > prasl. **divizьma*, ali je praslovenski oblik mogao nastati i docnije, tako što se *ɔ* produžilo u (dugo) *i*. Bilo kako bilo, **divizьma* se najbolje tumači kao jedno **vřddhi-obrazovanje¹⁸.

7.1. Vřddhi-izvođenje je postupak sekundarne derivacije adjektiva od imenica tako što se u njihov početni slog uvodi dug vokal, a u određenim slučajevima pridodaje im se i neki sufiks. Termin *vřddhi* 'prirast, uvećanje' uzet je iz staroindijskog, gde je taj način izvođenja bio naročito produktivan; od ostalih ic. jezika to je još jedino u staroiranskom, dok je drugde ostavio samo trag u pojedinim rečima (Leumann 1952). U slovenskim jezicima poznati primeri su baltoslovensko obrazovanje **uōrnā* > lit. *vārna*, rus. *воpона*, sh. *vrāna*, kao vřddhi od **uornos* > lit. *vařnas*, rus. *воpon*, sh. *vrān* 'gavran' i reč *vedro* 'sud za vodu' < **uēdrom* od *udr-* 'voda' prema grč. *ὕδρῖα* bez vřddhija 'isto'¹⁹. Možda ovamo spada i pridev stsl. *доуждевъ* od *дъждъ* (5.2.2., up. Vasmer I 522), obrazovanje kao stind. *Kaurava-* od *Kuru-*; onda ni sh. *duždenvjak* 'daždenvjak' ne bi bila inovacija paretimologijom prema *dužd* (tako Skok I 386), već arhaizam. Vřddhijem se mogu smatrati i glagolska obrazovanja trajnog ili iterativnog od svršenog vida, kao **uōrt-* u sh. *vrācati* od **uort-* u sh. *vrātiti* (Ivšić 1970, 166); jedino ona su u poznijoj fazi slovenskih jezika ostala produktivna, sve do sasvim poznih tvorbi per analogijam, kao sh. *(pri)anjati* od *(pri)onuti* < **pri-lpnoti* (id. 133).

7.2. Istraživanja vřddhi-izvedenica u slovenskoj fitonimiji iziskivala bi posebnu studiju, no za ovu priliku dovoljno je da se na nekoliko primera pokaže kako sa njima treba računati. Na primer, varijacija vokalizma *e/b* i designata *Picea/Juniperus* kod slovenskog fitonima sh. *smrēka/smrča* itd. (up. Skok II 451, III 295), najbolje se da objasniti ako pretpostavimo prvobitni naziv **smřk-* za jednu biljnu vrstu koji je zatim vřddhi-izvođenjem **smēr-* prenesen na drugu, sličnu biljku. Moglo bi se pomišljati i da je, obratno, *ɔ* nastalo od (kratkog) *e* redukcijom u oblicima pred palatalnim *č*: **smerča* > *smbrča*, otpr. kao *mečb* > *mčb* (up. Ivšić 1970, 83, 94—95), ali ukrajinski i srpskohrvatski akcenat *smrēka*, *smrēka* svedoče o **ē*.

7.3. Vřddhi se može pretpostaviti i kod nekih složenih slovenskih fitonima, što bi predstavljalo punu analogiju našem izvođenju **divizьma* od **dvizьma*. Tako se prasl. **gavęzb* 'Symphytum' pouzdano objašnjava kao *gav-ęzb* 'govedi jezik', s obzirom na oblik lista te biljke i na njena imena u drugim jezicima (tako još Berneker, up. Vasmer I 380, ĚSSJa 6, 111 d.), ali dužina vokala u prvom članu složenice izaziva nedoumicu, jer bi se očekivalo **gov-* prema ic. **g^uou-* u složenicama kao grč. *βο-ώπις*, stind. *go-pā*²⁰. Najjednostavn-

¹⁸ Za osnovni tonim mogli smo pretpostaviti i atematsku osnovu **dvizьm-*, sa tematizacijom pri izvođenju fitonima (up. dole 7.1.), no držali smo se *ā*-osnove zbog dačkog imena biljke, koje se čini neizvedeno.

¹⁹ Id. str. 10, up. 8; o vřddhiju u slovenskim jezicima Gořqb 1967: Mathiassen 1974.

²⁰ Up. Machek 1954, 236 d.; Trubačev u ĚSSJa l.c. Ukoliko je prasl. **gumno* zaista složenica sa nazivom za govedo u prvom delu (up. ĚSSJa 7, 173 dd.), cirkumfleksna intonacija početnog sloga u rus. *зямѣ*, sh. *gumno* svedočila bi o ie. **g^uou-* sa kratkim diftongom.

nije se sl. *-a-* od *-ō-* u početnom slogu objašnjava sekundarnim, vřdđhi-izvođenjem, kojim je biljka označena ne direktno kao 'govedi jezik', već kao 'slična goveđem jeziku'. Prasl. **agnēdv* (ili bolje, **agñēdv*) 'Populus nigra' obično se izvodi od **agnē* (**agñē*) zbog vunastih cvasti (ĔSSJa 1, 55 d.; SP I, 151), premda obrazovanje ostaje nejasno, a pretpostavljena semantika pre odgovara sekundarnoj narodnoetimološkoj adideaciji (koja se, uostalom, očituje u pojedinim slovenskim oblicima fitonima), nego izvornoj motivaciji. Kako se drvo crne topole lako cepa i pali, te se zbog toga u industriji koristi za palidrvca, sklon sam da pretpostavim vřdđhi-izvedenicu **agñēdv* sa *a-* < *ō-* od složenice **ogñēd-* 'drvo za potpalu' (up. oblike na *o-* strus. *ошнядое*, stsrp. hidronim *Oglednica* pored *Jaglednica* > *Jagnjednica*), gde bi prvi član bio **ognb*, a drugi *ēd-* < ie. **indh-* u stind. *inndhē* 'užiže, pali', alb. *hīdhitē* 'kopriva, Urtica' itd. (Mayrhofer KEWA I 88; EWAA I 267), up. spojeve dveju leksema u Rgvedi *agnidh-* m. '(sveštenik) koji pali (žrtveni) oganj' = *agnim-indhā-* m., odatle vřdđhijem izveden prisvojni pridev sa sufixsom *-ro āgnīdhra-* (za potvrde v. Grassmann svv.). Manje je izvesno da se ovako mogu tumačiti neki arealno ograničeni oblici fitonima kao sh. dij. *jāzorāst* 'barski ševar, Sparganium ramosum' (Simonović 1959, 446), možda složenica od *jež* i *hrāst* < **xvorstv* u prvobitnom značenju 'žbun, šib', sa duženjem početnog sloga *e-* > *ē-* > *ja-* (ta biljka se u slovenskim i drugim jezicima često označava po ježu jer joj cvasti nalikuju ježevim bodljama, up. Machek 1954, 303)²¹.

8. Formalno poređenje stind. *dyāvā-kšāmā*, dač. **die-zema* i sl. **dvizma* ne dopušta da se ovi oblici čisto fonetskom rekonstrukcijom poistovete na ie. ravni i svedu na jednu prajezičku složenicu, ali treba uzeti da su sva tri ponikla iz prajezičkog dualnog spoja teonima 'Nebo' i 'Zemlja', da bi zatim doživeli zasebne morfološke i semantičke evolucije u svakom pojedinom jeziku. Slično se ne može povući znak formalne jednakosti između sl. **agñēdv* i gore 7.3. navedenih stind. reči: njima je, međutim, zajednički izvor u prajezičkoj vezi reči za vatru **ognis* kao objekta i reči za paljenje **indh-* kao predikata²². Iz starije jezičke faze u mlađu reči nisu prelazile izolovane kako se nižu u našim rečnicima, već u spojevima živog govora. Ti spojevi pokazuju različitu postojanost: neki su se nestankom ili promenom značenja svojih članova kidali, ustupajući mesto novim leksemskim vezama; drugi su, obratno, srasli u složenice. Kada se danas bavimo etimologijom složenih reči, krajnji cilj nam je da u njihovom korenu dosegne te odlomke prajezičkog teksta.

²¹ Treba ostaviti po strani slučajeve kada dužina prvog sloga (složenih) imenica odražava glagolski vřdđhi, kao u *matovilac* 'Valerianella locusta' pored *matovilac* od *matovilo* pored *motovilo*, što se u krajnoj liniji svodi na glagolski par **motati* > iterativ **matati* (Skok II 412 d., up. i 391; ĔSSJa 18, 7).

²² Up. još poznati slučaj prasl. složenice **medvēdv* koja takođe ima formalno sasvim blisku analogiju, sa drugom konkretizacijom značenja, u vedskom *madhtu)vād-* 'koji jede sladak plod (doslovce: med; o pticama)' RV I 164. 22. up. Mayrhofer KEWA II 571.

II.

NEKI REFLEKSI IE. KORENA *DEREU- U SLOVENSKIM JEZICIMA

0. Rekonstrukcija praindoevropskog teksta svodi se mahom na nastojanje da se ustanove takve veze dveju leksema ili u najmanju ruku dvaju prajezičkih korenova, koje se podudaraju u dva ili više srodnih jezika i mogu se u njima smatrati nasleđenim iz prajezika. Po prirodi stvari, najveći broj takvih podudarnosti nalazi se kroz poređenje najstarijih spomenika pojedinih ie. jezika, i to prvenstveno arhaičnih poetskih tekstova, kao što su himne *Ṛigvede* ili homerski spevovi, kod kojih su vezani oblik i usmenoj predaji svojstvena formulaična struktura pogodovali očuvanju drevnih leksemskih spojeva. Stoga većinu rekonstruisanih fragmenata ie. teksta predstavljaju formule tzv. „indoevropskog pesničkog jezika“ (v. gore deo I uvod). Takve vezane ekvivalencije višeg reda veoma su retke nasuprot velikom mnoštvu pojedinih reči koje se sa više ili manje pouzdanja ubrajaju u prajezički leksički fond. Zapravo je tek ustanovljenje te velike mase indoevropskih etimologija za pojedine lekseme ili morfeme u ie. jezicima, na kojoj je i zasnovan pojam ie. prajezika, omogućilo da se, kao dalji korak, pređe na etimološku rekonstrukciju fragmenata prajezičkog teksta. Zauzvrat, kroz istraživanje spojivosti dveju leksema — ili značenja — na prajezičkoj ravni, može se doći do saznanja o poreklu pojedinih reči. To je najčešće slučaj sa složenicama, koje zapravo i nastaju srastanjem dvaju ili više članova stajaćeg leksemskog spoja i predstavljaju svojevrstne „skraćene transforme“ tekstova (Ivanov 1977, 181); no i značenje nekih prostih reči postaje razumljivije ako se ostvari uvid u njihove leksičke (i uopšte semantičke) veze ustanovive za prajezik. Tumačenje složene reči kao sažetka prajezičkog teksta prikazano je u studiji posvećenoj fitonimu *divizma* (napred deo I), a ovaj ogled ima za cilj da predstavi drugu mogućnost primene tog metoda na primeru nekih mogućih slovenskih refleksa ie. korena **dereu-*, zastupljenog pre svega praslovenskom rečju za 'drvo' **dervo*.

1. Podrobno razmatranje svih oblika i značenja ie. korena **dereu-* i prosuđivanje njihove primarnosti ili sekundarnosti ostaje van okvira ovog rada. Kao uvod, daćemo sažet pregled morfoloških i semantičkih realizacija toga leksemskog minimuma, ilustrovan najjasnijim primerima, i naznačiti osnovne smerove dosadašnje diskusije o njegovom poreklu i značenju, upućujući za širi uvid i literaturu na odgovarajuće priručnike, a nadajući se da će naša pojedinačna zapazanja, koja slede, doprineti u izvesnoj meri rasvetljavanju ukupne za taj koren vezane problematike.

1.1. Osnovna reč od ie. korena **dereu-* je imenica srednjeg roda koja se javlja u raznim oblicima osnove: **deru-* (prasl. **derv-o*), **doru*: grč. δόρυ, het. *taru*); **dru-*: prasl. pl. **dr̥v-va*, alb. *dru* f.; **dreu-*: germ: **treya-* u got. *triu*, stisl. *tré*. Prvobitnu deklinaciju reči karakterisala je heteroklisisija:

Nom./ak. sing. ved. *dāru* = avest. *dāru* = grč. δόρυ;

Gen./abl. sing. ved. *dr̥oh* = avest. *draoš* ili

ved. *dr̥inah*, up. grč. δόρ(φ)ατος od δόρυ (α < η) i δρῶ-ός od δρῶς. Itd.

1.2. Značenja osnovne imenice u raznim jezicima kreću se u rasponu od 'komad drveta, drveni predmet' (stind. *dāru*, avest. *dāru*, grč. δόρυ), preko 'drvo' u smislu 'stablo' (prasl. **dervo*, got. *triu*, stisl. *tré*) do 'hrast' (grč. δρῶς, ir. *daur*). Po jednim, primaran je opšti naziv za 'drvo', po drugima, fitonim 'Quercus'; po trećima, treba računati sa prvobitnim pridevom **dōru* 'tvrđ', čijim je poimeničenjem u srednjem rodu nastala primarna imenica, tako što joj se značenje iz 'ono što je tvrdo' konkretizovalo u 'drvo'. Doista, značenje 'tvrđ, čvrst' središnje je u raznolikoj semantici koju pokazuju pridevske izvedenice od osnovne imenice: stind. *dārumā-*, stlr. *dron*, možda i lat. *dūrus* (< **druros*?). Iz njega se dalje izvodi značenje 'jak, snažan, bujan': grč. δρούς- ἰσχυρός, galorom. *drūtos* i augmentativni prefiks *dru-*, lit. *dr(i)ūtas*, odatle 'hrabar, lud': stlr. *drūth*, kimr. *drud*. Na drugoj strani, iz ideje čvrstine razvija se značenje pouzdanosti i vernosti: stlr. *derb*, got. *triggws*, nvnm. *treu* itd.¹

2.0. Da se iz pojma tvrdoće drveta mogla razviti i ideja zdravlja svedoči anglosaksonski pridev *trum* svojim značenjima 'čvrst > snažan > zdrav'. Stoga se za sl. pridev u tom značenju: stsl. *цѣдравъ*, sh. *zdrāv*, rus. *здоровъ*, polj. *zdrowy* itd., od **sudoryos* pomišlja da bi mogao biti složen od istog korena **dereu-* sa prefiksom *su-* u značenju 'dobro'. Sa druge strane, ovaj praslovenski pridev teško je odvojiti od iranskog *druva-* u avest. *drva-*, stpers. *duruva-* u istom značenju 'zdrav', koji je, međutim, formalno identičan sa stind. *dhruvā-* 'čvrst, postojan', dakle sa početnim *dh-*, koje ovu indoiransku reč odvaja od korena **dereu-* i vezuje sa **dher-* u stind. glagolu *dhārāyati* = av. *-dāraye'ti*, čije je osnovno značenje 'držati'. Postoji mišljenje da je stind. pridev izveden od korena **dereu-*, i da je prvobitno glasio **druva-*, da bi naknadno njegovo *d-* bilo izmenjeno u *dh-* pod uticajem verbalnog *dhar-*². No treba reći da zajednička indoiranska imenica od tog glagolskog korena **dhar-man-* 'nosilac, podupirač' (stind. *dharmā-*, takođe *dhārma-* n. 'zakon, poredak') u novopersijskom *darmān* znači 'lek'³. Time dilema da li je prasl. **sv-dorv̥* (za problem tačnije rekonstrukcije prasl. i ie. praoblika s obzirom na akcenat v. niže 3.1.) od korena **dereu-* 'drvo i sl.' ili **dher-* 'držati itd.' ostaje oštro postavljena⁴.

2.1. Opredeljenju u ovoj nedoumici može pomoći provera vezivosti prvog člana složenice **svdorv̥*, koji je, nesumnjivo, ie. prefiks *su-* kao u grč. ὑ-γυής 'zdrav', sa korenima **dereu-* i **dher-*. U staroindijskom imamo i imensku karmadhāraya-složenicu *su-dru-* od *dru-* 'drvo': 'dobro, čvrsto drvo', i složeni pri-

¹ Pregled oblika i značenja: Pokorny 1959, 214; Gamkrelidze/Ivanov (II) 1984, 612 d. Semantički razvoj 'hrast' > 'veran' pretpostavljao je Osthoff, *Eiche und Treue* 1901; to gledište kritikuje Benveniste 1969 I 103—108 koji u osnovu stavlja pridev 'čvrst'; osnovno značenje 'drvo' uzima, između ostalih, Mayrhofer KEWA II 37, EWAA I 721, tamo v. dalju literaturu.

² Lit. u Mayrhofer KEWA II 116 d.; sam autor smatra tu pretpostavku izlišnom, up. i u EWAA I 799.

³ V. Mayrhofer EWAA I 780; otklon iran. značenja 'zdrav, lek' od staroindijskog navodi na pomisao da se koren **dheru-* u iranskom ukrstio sa **dereu-* pošto se **dh* izjednačilo sa *d*, up. sličnu kontaminaciju indoir. *dā-* i *dhā-* u stavest. *dā-*, mlavest. *dhā-*.

⁴ Up. Vasmer II 90 sa Trubačevljevom dopunom (verovatnijom smatra vezu sa *drvo*); Gamkrelidze/Ivanov (II) 613 (uzimaju je bez ograde).

dev (bahuvrīhi) *su-dhárman-* 'koji dobro podržava, revnostan u svojim dužnostima i sl.', prema pomenutom pers. *darmān* u značenju 'lek' (2.0.). No dok je ova druga reč očito novija tvorevina koja se ne javlja u Vedama, reč *su-druh*, potvrđena još *ṛgveda*, poklapa se sa lit. pridevom *sū-drius* 'bujan, debeo'; osobito u primeni na rast biljaka, iz čega se može zaključiti da je složenica **su-dru-* postojala još u indoevropskom prajeziku. Stoga ona ima svoju težinu za prosuđivanje porekla prasl. **sv-dorṽ* (up. Fraenkel II 937).

2.2. Pri poklapanju značenja sl. *sv-dorṽ* : indoiran. **dhruva-* pretpostavka alternacije **dhōru-/dhu-* kod proširenja na *-eu* korena **dher-* visi u vazduhu, dok je kod korena **dereu-* alternacija **doru-/dru-* potvrđena i prvobitno je bila deo iste paradigme: nom./ak. **doru*, gen. **druy-ós* = grč. *δρυφός* pored oblika **dreus* ili **dru-n-ós* kojima je takođe osnova *dru-*, up. 1.1. To znači da su u indoevropskom **su-dru-* i **su-doru-* mogle biti dve deklinacione osnove iste reči, od kojih se prva uopštila u staroindijskom i baltskom, a druga se, tematizovana na *-os*: **sudruyos* čuva u prasl. **svdorṽ*.

2.2.1. Osnova *dru-*, koja se inače javlja u ie. jezicima kao prvi deo složenice, npr. stind. *dru-padā-* n. 'kolac', grč. *δρυ-τόμος* 'drvoseča', kelt. **dru-yid-*, dosl.: 'veoma mudar' (up. 1.2.), pretpostavlja se još u prasl. **drvkoľb* koje bi bilo složenica od atematskog **dr̥ṽ* = *dr̥vo* i **koľb* 'kolac', od **kol-ti* 'klati', pri čemu se varijanta *dr̥ṽkoľb* objašnjava sekundarnom asimilacijom (ĖSSJa 5/1978, 139 d.). Isto **dr̥ṽ-* pretpostavljam u toponimu *Drlupa*, *Drlupe* (od XVI v., na tri mesta u Srbiji), koji bi bio jedno od slovenskih rodovskih nazvanja sa drugim delom od **lupiti* 'guliti', dakle: '(naselje) ljudi koji gule drveće', up. naročito prasl. **kor(o)-lupi* 'ljudi koji gule koru s drveća' (id. 11/1984, 89 d.) u sh. *Kralupi* (Bosna, Metohija), zatim češ. *Třísko-lupy*, *Koně-lupy*. *Drlupe* bi bio izvorno akuzativ singulara od **Dr̥ṽlupi*, naknadno shvaćen kao nominativ pl. ženskog roda i singularizovan u *Drlupa*. Ako je već to *dr̥ṽ-* kao prvi član složenica u slovenskim jezicima realnost, trebalo je ponovo razmotriti stč. antropim *Dr̥slav*, smatran do sada sekundarnim uprošćenjem od **Dr̥ži-slaṽ*. To ime, već i s obzirom da od njega postoji arhaičan hipokoristik *Dr̥ch*, moglo bi biti regularan nastavak prasl. **Dr̥ṽ-slaṽ*, sa analogijom u grč. hom. *Δόρυ-κλος* lično ime, pridevu *δορυ-κλειτός* = *δορυ-κλυτός* 'proslavljen kopljem', up. i augmentativno *dru-* u galskim ličnim imenima kao *Dru-talos* 'visoka čela', grč. *δρυ-αχαρνεύς* 'grubi, neotesani Aharnjanin' (podsmešljivo, u komediji).

2.2.2. I oblici strus. *сморовъ*, stpolj., dluž., gluž. *strawy* 'zdrav', koje tumače progresivnom asimilacijom *sd-* > *st-* ili ukrštanjem *svdorṽ* sa **storb-* u stsl. *сѣрвѣти*, ili čak sasvim odvajaju od **svdorṽ*, mogli bi ići u prilog postanju ove reči od ie. **dereu-*, ako se na osnovu stind. *taru-* 'drvo (kao stablo)' sme pretpostaviti varijanta tog korena na bezvučni dental **tereu-* (uza šta bi, u krajnjoj liniji, moglo ići i **dhereu-* u indoir. **dhruva-* i čak *ø-* u toh. AB or). No svakako bi se u ovom trenutku pretpostavka jedne takve alternacije kod ovog korena morala smatrati presmelom.

2.3.0. Pri formalnoj svodljivosti staroindijsko-baltskog **su-dru-* 'dobro drvo, od dobrog drveta (građe)' i sl. **sv-dorṽ* 'zdrav' na istu prajezičku slože-

nicu, ne treba da buni razilaženje značenja, s obzirom na semantički raspon korena **dereu-* naznačen u 1.2. Tako se na isti ie. praoblik **dru-m-ós* svode stind. *drumáh* m. 'drvo', grč. *δρυμός* m. 'šuma', rus. *дром* 'šikara, prašuma' i pomenuti stengl. pridev *trum* 'čvrst, zdrav itd.' Dalje potvrde ovakvom objašnjenju semantike prasl. **s̥dorv̥* mogu se tražiti na slovenskom planu u eventualnim vezama te reči sa rečju **dervo*, **dr̥vo* kao svojevrsnih figura etymologica.

2.3.1. Sh. reč *drvo* izgovara se redovno uz *zdrav(lje)* u sklopu veoma raširenog i svakako starog običaja da se pri izricanju želje za **zdravlje** udari (tri puta) prstom u neki drven predmet, najčešće uz propratnu napomenu: „da kućnem u *drvo*“.

2.3.2. Pridev **s̥dorv̥* može se upotrebiti i da označi dobro stanje drveta (opozicija: „truo“ i sl.), i već letimična provera pokazuje da je takva upotreba još praslovenska: češ. *zdravé dřevo*, rus. *здоровое дерево*, sh. *zdravo drvo*, dakle prasl. **s̥dorvo dervo (dr̥vo)*.

2.3.3. Konačno, pojam zdravlja u srpskim običajima i verovanjima najtešnje je vezan za jedno drvo — **dren**. Dren Srbi koriste u mnogim gatanjima i godišnjim obredima za zdravlje ljudi i stoke. Npr., u proleće, ko hoće da cele te godine bude zdrav, treba da pojede prvi pupoljak drene koji ugleda. Itd. Veoma je rasprostranjeno poređenje sh. *zdrav kao dren* u svakodnevnom govoru, a sreće se i kao formula u basmama (Radenković 1982, 143). Analogna izreka postoji i u slovenačkom: *zdrav ko dren* i u makedonskom *zdrav kako dren*. Veza ovih dveju reči mogla bi, na prajezičkoj ravni, biti takođe jedna figura etymologica.

3.0. Da bi sh. reč *dren* 'Cornus' bila u prasrodstvu sa *drvo* do sada se, koliko znam, nije pomišljalo, osim ako bi se sa Kuhnom uzelo da je ie. **dereu-* od korena **der-* 'drati', od kojega opet neki izvode ovaj fitonim. Njegov praslovenski oblik rekonstruiše se kao **der̥v̥*: sh. jek. *dr̥jen*, ek. *dr̥n̥*, gen. *-ēna*, ik. *drin*, rus. *деп̆н̆*, češ. *dřin* itd. Od Bernekera do Trubačeva u najnovije vreme održava se izvođenje od **der-ti* sufiksom *-v̥*. Ono je primer formalističke etimologije koja zanemaruje semantički momenat, jer, kako to Skok ispravno zapaža, dren 'Cornus' „ne spada u vrstu bilja kao drač“, tj. nema bodlji koje **deru**. Ispravnija su tumačenja koja polaze od tvrdoće drveta kao osnovne karakteristike drene: setimo se samo Kraljevića Marka iz narodne pesme, koji oprobava snagu cedeći vodu iz suve **drenovine**. Poredi se takođe sa semantičke strane nem. naziv za ovo drvo *Hartriegel*. Prema tim tumačenjima, *der̥v̥* bi moglo biti u vezi sa stind. *dhāráyati* 'drži' (v. gore za **s̥dorv̥* 2.0.), lat. *firmus* 'čvrst'. Konačno, iz poređenja sa stvnem. *tirn-pauma* 'Cornea silva', kelt. **dragino* u stir. *draigen* 'tr̥', lat. *cornus* (?) Machek zaključuje o predindoevropskom poreklu fitonima.

3.1. Ostajući pri značenju 'tvrđ' kao najverovatnijem, u iskušenju sam da sl. naziv za 'Cornus' uporedim sa stind. pridevom *dār̥m̥á-* 'tvrđ'. Rus. naglasak *деп̆н̆* i sh. *dr̥n̥*, gen. *dr̥na* dopuštaju rekonstrukciju slov. praoblika kao **der̥v̥*. Da je grupa *Ter̥T* imala u praslovenskom isti tretman kao i ie. *Ter̥T* (pod uslovom da je poluglas pripadao osnovi reči, a ne tvorbenom elementu s onu stranu morfološke granice) i da je nosila akutsku intonaciju, dokazuje razvoj

analogne grupe *Telut* kod sh. supstratnog toponima *Spljēt/Splīt*, pozajmljenog u pozno praslovensko doba kao **Spelūtō* < vlat. *Spelātu* < *Spalatum*⁵.

3.2. Stind. pridev *dārunah* jasno se vezuje za *dāru* 'drvo', tačnije obrazovan je od iste nazalom proširene osnove koju imamo u kosim padežima grčke reči *δόρυ*: **δορυ-τ-* < ie. **dorun-os*. Sa nulskim vokalizmom prvog sloga odgovara mu stir. *dron* 'čvrst' < ie. **drunos*. Prasl. **derōm* 'tvrdo drvo' > 'dren' od ie. **derun-os* svojom *e*-bazom u početnom slogu, koja je prisutna i u **derv-o*, u potpunjavi slika vokalske alternacije kod ove reči.

3.3. Ako je ie. pridev **d(e)lorunos* 'tvrđ' izvorno značio 'onaj koji u najvećoj meri poseduje svojstvo drveta, tj. tvrdoću', ne treba da čudi to što je njegova slovenska kontinuanta **derōm* > **dērm* u donjelужиčkom jeziku poprimila značenje 'drvo uopšte': *žrjon* 'Baum, drvo', stariji oblik *žrjono* u obrtima *ak jano schrōno* 'kao neko drvo', *figove schrōno* 'Feigenbaum, smokva', *jaden dobry schron* 'jedno dobro drvo', pored dluž. *drjen* koje kao i gluž. *dřen* i ostali slovenski refleksi te reči znači 'dren, Cornus' (Šewc s.v.; up. isti u Lětopis ISL A 12/1—2, 1965, str. 134).

4. Nešto drugačijim postupkom provere vezivanja slične semantike za istu leksemu u srodnim jezicima može se preispitati zasnovanost izvođenja od **dereu-* slovenske grupe reči zastupljene prilogom **drevje/*drevě* (stsl. *ДРЕВЈЕ* *πρωτον*, *πάλαι*, slnč. *drěvi* 'sinoć', češ. *dřív*, *-e* 'ranije, pre', stpolj. *drzewiej* 'isto', rus.—csl. *древѣ*, *древѣ* 'nekada davno') i nekolikim pridevskim obrazovanjima, od kojih su **drevōm* u stsl. *ДРЕВЬНЬ*, strus. *древиниū*, rus. *древниū* (odatile sh. retko knjiž. *drevnji*), stčes. *dřevni* (pored *dřevný*) i **drev'ōm* u stsl. *ДРЕВЬНЬ* izvedena od priloga (up. Brodowska/Honowska 1960, 165), dok se **drevōm* u stčes. *dřevný* (pored *dřevni*), sh. *drėvan* (*-vna*, *-vno*), **drev'ō* u csl. *древѣ* 'pristinus' (od XIV v.), i **drev'ōm* u rus. dijalekt *древиниū* 'iznemogao, star' (Pečora?) svode na istu osnovu **drev-* kao i prilog. Pisanje *древѣ*, *дрѣвѣ*, *дрѣвиниū* u nekim crkvenoslovenskim spomenicima ruske i srpske redakcije predstavlja pisarsku hiperkorekciju pobudenu paretimološkim naslanjanjem na *дрѣво*, *дрѣвиниū* 'drven'⁶.

4.1.1. Što se tiče etimologije, prasl. osnova **drev-* formalno se može vezati sa ie. rečju za 'drvo', u čijoj promeni se javljala i varijanta korena **dreu-*: stidn. gen./abl. sing. *drōh* = avest. *draoš* < **dreu-s*, odatle sa tematizacijom germ. **trewa-* 'drvo' (got. *triu*, stisl. *tré*), germ. pridev **trewwa-* 'veran' (got.

⁵ I rus. *дровъ*. sh. *zdrāv* pre se svodi na **s̥b-dorvō* < **su-doruy-os* nego na **s̥b-darvō* < ie. **su-dōry-os*. Jer inače nema pravog osnova za pretpostavku dugog vokalizma u osnovi ove reči: u grč. *δόρυ*. het. *taru* imamo kratko *ō*, dok se dužina u stind. *dāru*, av. *dāru*, objašnjava Brugmann—Kleinhansovim zakonom, a *ō* u izvesnom broju grčkih oblika kao *δορυ-κλής*, *ἀσχε-δορος* itd. dorskim tretmanom prvobitne grupe *or̥* koji je prodro i u druge dijalekte (doduše, moguć je i obrnut slučaj, da je *-ō-* u *δόρυ* sekundarno nastalo od **dōry* analogijom prema padežima gde bi prvobitno *dōry* po Osthofovom zakonu bilo skraćeno u *dor̥*). Up. Frisk I 411 d., Chantraine I 294.

⁶ ÉSSJa 5/1978, 106 d., koji rekonstruiše prilog u oba oblika a pridev samo kao **drevōm* i SP 4/1981, koji za prilog ima samo *drev'e*, a za pridev pod jednom odrednicom *drev'ōm*, *drev'ōm* i *drevōm*, i još posebno *drev'ōm* sa jedinim primerom rus. dij. *drevij*. ÉSSJa l.c. izvodi sve oblike iz priloga **drevje/*drevě*, koji bi po Vaillantu II 2, 694 d. po poreklu bio akuzativ srednjeg roda komparativa ili pozitivna prideva na *-je*; SP l.c. tačnije ukazuje da se oblici **drevōm* i **drev'ōm* svode neposredno na koren bez priloškog sufiksa *-je*, a na osnovu **drev'ōm* zaključuje o prvobitnom **drevō*.

triggws, nvnem. *treu*), izvorno 'kernholzartig fest' od **dreuǵ-*; stsl. ДРЕВЛЕ, cs. dřevě.ть može se dalje porediti sa izvedenicom na *-jo-* stidn. *dravya-* 'drven'⁷. Od dosadašnjih pokušaja tumačenja prasl. **drev-* 'davno, davan', veza sa ie. **dereu-* 'drvo' ima najviše pristalica (Zubatý 1945, 1, 6 d., Vasmer I 536, Skok I 434a, Sławski/Szymański SP l.c.), ali je u semantičkom pogledu problematična, što druge stručnjake pobuđuje na pesimističan sud poput Trubačovljevog u ĚSSJa l.c.: «слово с недостаточно ясной этимологией, семантическим развитием и праформой» ili na traženje drugih etimoloških rešenja: Mladenov ove reči vezuje sa stidn. *drávati* 'teče' (*drevni* bi značilo 'protekli'), Čop pretpostavlja **zrevje* srodno het. *krū* 'pre', stisl. *grūjandi* 'zora' itd. od **greu-*, Machek na svoj komplikovan način svodi **drevje*, **drevъnъ* na zajednički praoblik sa lat. *dūdum* 'pre, odavno' ograđujući se i sam da je to „pouhá domněnka“; Holzer 1990, 102 d. u sklopu svoje teorije o „kimerskim“ pozajmljenicama sa pomakom suglasnika u praslovenskom, izvodi iz ie. **treu-* 'rasti, zreti, cvetati'.

4.1.2. Zastupnici veze **drevje*, **drevъnъ* itd. : **dervo* itd. pokušavaju na razne načine da premoste semantički jaz koji deli dve leksemске grupe. Zubatý l.c. i Skok l.c. pozivaju se i na značenje stidn. *dhruvá-* 'čvrst, postojan', no videli smo gore povodom **sv-dorvъ* da se srodstvo te reči sa stidn. *dāru* 'drvo' itd. u novije vreme poriče, te takva veza ne bi išla u prilog izvođenju slovenskog **derv-* iz ie. **dereu-* već se s njim, naprotiv, isključuje; Skok osim toga navodi izraze frc. *vieille souche* i sh. *kad se upali stari panj*. Sławski i Szymański u SP 4, 219 poredе pretpostavljeni razvoj značenja 'tvrd, čvrst, trajan' sa semantikom prideva prasl. **starъ* prema lit. *stóras* 'debeo, grub', stnord. *stórr* 'veliki'.

4.2. Analogija na koju se pozivaju autori SP vredna je pažnje, ali treba istaći da nije potpuna. Pridev *star* izvodi se u krajnjoj liniji od ie. korena koji je u *stati* i izvorno se odnosi na uzrast, na životnu dob, koja ne mora biti po-odmakla, slično kao nem. *alt*, izvorno 'odrastao' (= lat. *altus* 'visok') > 'star', odatle obrti poput *das Kind ist drei Jahre alt* 'dete je tri godine staro'. Slovenski pridevi od osnove *drev-* ne mogu se zamisliti u sličnoj upotrebi — i uopšte retko, po izuzetku i očito sekundarno označavaju biološku starost (rus. dij. *дpe-вуй*; stsrp. „drevni starci“ kod Konstantina Filosaфа su plod pogrešnog shvatanja teksta, up. Loma 1987/89, 186) — kao što se ni značenje priloga slnč. *drēvi* 'juče' ne može uzeti za primarno. Naravno i **starъ* je svoj raspon značenja raširio u dovoljnoj meri da obuhvati onu dubinu hronološke perspektive koju izražava stsl. ДРЕВЬНИИ, tako da su, npr., u starosrpskom sintagme *древнее врѣме* = *стара врѣмена* praktično istoznačne, pri čemu je ova druga bliža narodnom izrazu, ona prva više knjiška; *drevan* u značenju 'antiquus' tretira se u savremenom sh. književnom jeziku kao rusizam (npr. RSA s.v.), što je samo delimično tačno. Pravim rusizmom može se smatrati jedino oblik *drevnji* (Nje-goš), dok se kod prideva sa nepalatalnim završetkom radi o uticaju ruskog jezika

⁷ Budući da bismo po „Brugmannovom zakonu“ od ie. **droy-* očekivali u stidn. **drāy-* (up. Mayrhofer/Cowgill I 2, § 5.2.4.2.), može se uzeti da korensko *-a-* u *dravya-* odgovara vokalizmu *-e-* baltskog poimeničenja u ženskom rodu **dreyjā* > lit. *drėvė*, *drėvė* 'duplja u drvetu', kao i prasl. **drevje*, dakle svim trima oblicima bi u osnovi ležalo ie. **dreyjo-*.

na semantiku izvorne narodne reči. U narodnom govoru *drevan* dolazi u značenjima 'koji je uvek takav, pravi, uvek isti (uz imenice koje kazuju nešto nepovoljno)', npr. *drevna pijanica*, *drevna sirotinja*, a pokrajinski i 'jadan, bedan': *Drevne mene odvojene* (ženska jadikovka u Siriničkoj Župi) (RSA). Pada u oči da je u oba slučaja *drevan* zamenjiv sa pridevima od korena **teǵ-htǵ-*: *drevna pijanica* = *teška pijanica*; *drevne mene* = *tužne mene*, a osnovni pridev od tog korena, stsl. ТЖГЪ, prevodi se latinskim *dūrus* 'tvrđ', verovatnim derivatom od korena **dereu-* (1.2.), up. *dura pauperies* 'teško siromaštvo' kod Horacija Carmina IV 9, 49, engl. *a hard drinker* 'teška (žestoka, okorela) pijanica' (*hard* 'tvrđ')⁸. U književnom značenju 'drevan' narodna reč je upravo *starodrevan*. Najraniji meni poznati pomeni su iz prve polovine XVIII veka, u izveštajima o crkvama i sveštenicima mitropolija beogradske i karlovačke. God. 1735. u opisu crkve u Srednjem Drenovcu kod Šapca kaže se za jednu ikonu „моленне Христово стародревно“ (Rugarac 1905, 155); u izveštaju Karlovačke mitropolije, nastalom otprilike u isto doba, crkva manastira Krušedola i crkva u Sremskim Karlovcima označava se kao „град стародреви српски и шанат“ (Rugarac 1902, 58, 113, 49). To su obrti u kojima crkvenoslovenski jezik upotrebljava prost pridev ДРЕВЪНЪ, ali se za složen oblik *starodrevan* ne da utvrditi raniji knjiški predložak. Naprotiv, reč je potvrđena kao čista narodna upravo na prostoru na kojem se najranije javlja u pisanim izvorima: Vuk ju je, za razliku od *drevan*, uneo u drugo izdanje Rječnika, a *starodrevni/starodremni* je u lokalnom govoru šabačke Posavine i Pocerine uobičajena oznaka starosedelačkih porodica (Radovanović 1994, 115, 197, 232 itd.); u istom delu Srbije postoji i imenica *starodremci* 'starosedeooci' (id. 197; izvrće se u *starodnevci* 256). Ona je zabeležena i južnije, u Jadru: „Doseljenici južnog dijalekta nazovu kašto ikavce starodremcima“ (Cvijić 1922, 12); „Sve su ovo starodremci — sve je ovo u našem selu samo jedna koren, nije bilo nikakve pretrze [= doseljavanja]“ (Grada za RSA, N. Nenadović, Dvorska u Jadru)⁹. Pada u oči upotreba izraza *koren* u ovom kontekstu, kao i reči *stub* 'ogranak stabla', npr. „muški stub izumro“ (Radovanović 1994, 153, up. 62, 78), što sve upućuje na izvorno značenje *starodrevan*, *starodrevac* 'koji ima staro porodično stablo'. Čini se verovatno da opozicija *drevan* 'okoreo, težak, žestok' < *tvrđ/drven : *starodrevan* 'staroga roda < stabla; odiskon' u govoru severozapadne Srbije odslikava izvorno stanje, u tom smislu što se ovo drugo značenje kod korena *drev-* upravo i razvilo iz semantičkih konteksta i leksičkih spojeva u kojima mu je atribuirano svojstvo 'starine'; drugim rečima, **drevъnъ* i sl. 'pristinus, antiquus' bilo bi elipsa prvobitne sintagme koja je iznedrila sh. složenicu *starodrevan*. Ako je polazište bilo

⁸ Lat. *dūrāre* '(is)trajati', ne bi, međutim, bilo od *dūrus* i dalje od ie. **dereu-*, već se vezuje sa **dūdum* (up. 4.1.1.), stsl. ДАВЪ, ДАВЪНЪ itd.

⁹ Protivno onome što bi se moglo pomisliti na osnovu Cvijićeve formulacije, reč je autotona u severozapadnoj Srbiji. Da nije doneta onamo od strane „doseljenika južnog dijalekta“, tj. jekavaca, proizlazi već odatle što se ona, koliko sam uspeo proveriti, na jekavskom području nigde ne sreće, a da je doseljeni jekavci nisu ni na licu mesta skovali radi podrugivanja starićima vidi se već po tome, što ovi njome sami sebe rado označavaju. Nije mi poznato ima li je danas u Sremu, gde bi se na osnovu pomena iz XVIII veka i dijalekatske geografije mogla očekivati.

pridev osnove **drev-* u značenju 'onaj koji ima svojstvo drveta' i ako je on pomoću **starъ* specifikovan u 'onaj koji ima svojstvo starog drveta', postavlja se pitanje kako se u tom spoju razvilo i nakon njegova uprošćenja održalo značenje **drevnosti** koje izvorno nije sadržavala ni jedna od njegovih komponenata¹⁰? Taj novi kvalitet najbolje se, po mom mišljenju, objašnjava predstavama starih Slovena o svetu i vremenu nasleđenim iz indoevropske mitologije.

4.3. Reč je o vrlo staroj i širom sveta rasprostranjenoj predstavi o ustroju sveta u vidu stabla, o „svetskom drvetu“ (lat. *arbor mundi*, rus. *мировое древо*). To drvo koje je slika sveta staro je kao sam svet, odiskono, **drevno**, i tu se otvara mogućnost za bolje shvatanje istorijata značenja prasl. **drevъnъ*, tim pre što se ovakvo poimanje može potkrepiti i leksičkim nalazima. Premda se u mitološkim predstavama pojedinih ie. ogranaka slika „svetskog drveta“ konkretizovala u stablo određene vrste (hrast, jasen itd.), ipak arhaični poetski tekstovi jasno svedoče da se ona izvorno izražavala osnovnom imenicom od korena **dereu-*. Upravo u toj mitološko-kozmološkoj primeni za koren **dereu-* vezuje se značenje 'starinski, drevan' koji je on sam poprimio u sl. **drevje*, **drevъnъ*.

4.3.1. Jedan od produžetaka osnovne prajezičke imenice od korena **dereu-* u grčkom jeziku je *δρῦς*, *δρῦ-ός*. Ona ulazi u jednu formulu najstarijeg grčkog epskog pesništva paralelno sa *πέτρη* 'stena, kamen' i verovatno je da u toj vezi ima svoje prvobitno značenje 'drvo uopšte', a ne docnije i obično 'hrast', up. našu formulu *drvlje i kamenje* (o indoevropskoj starini formula te strukture v. Ivanov/Toporov 1974; Nagy 1974). Homersko *οὐ μὲν πῶς νῦν ἔστιν ἀπὸ δρυὸς οὐδ' ἀπὸ πέτρης | τῷ ὀαριζέμεναι* (Ilijada XXII 126 d.) 'ne može se sada raspredati s njim (počev) od drveta (hrasta) ili od kamena' i Hesiodovo *'Ἄλλα τί μοι ταῦτα περὶ δρῦν ἢ περὶ πέτρην* (Theog. 35) 'Ali zašto (bih) ja (pričao) o drvetu (hrastu) ili o kamenu?' može se uporediti sa našim izrekama 'pričati od Kulina bana' ili 'brojati Markove konake', tj. govoriti o sasvim davnim i zaludnim stvarima. Formulaični spoj iste dve reči u drugačijem kontekstu imamo u XIX pevanju Odiseje stih 162 d., gde Penelopa svog muža Odiseja, ne prepoznajući ga, pita: *'Ἄλλὰ καὶ ὣς μοι εἶπε τῶν γένος, ὀππότεν ἔσσι | οὐ γὰρ ἀπὸ δρυὸς ἔσσι παλαιφάτου οὐδ' ἀπὸ πέτρης*. 'Nego ipak mi reci svoj rod, odakle si: valjda nisi od drveta (hrasta) iz drevnih priča, niti od stene'. Iz ovog mesta jasno je da se formulom *ἀπὸ δρυὸς ἢ ἀπὸ πέτρης* aludira na mit o postanju prvih ljudi od drveta/hrasta ili kamena/stene, i da „pričati počev od drveta i kamena“ znači 'ispredati priču od samih početaka čovečanstva'¹¹. Drvo ili hrast „iz drevnih priča“ (*παλαιφάτος* od *πάλαι* 'davno' + *φατός* 'rečen') treba shvatiti kao „svetsko drvo“ indoevropske mitologije. U grčkom predanju ono je odraženo slikom drveta (hrasta) čije grane drže Zemlju kod Ferekida (VI v. pre Hr.). Isidor kod Klementa Aleksandrijskog pišući o Ferekidovu ale-

¹⁰ Up. šta je gore rečeno za *star*, takode grčku složenicu (od helenističkog doba) *γερᾶν-δρυος*, ono što bi se u srpskom narodnom govoru reklo 'matoro drvo', gde je dakle prisutna samo ideja relativne starosti pojedinačnog stabla, a ne apsolutne starine.

¹¹ Kako to ispravno primećuje Nagy 1974, 126: „In these epic contexts, the proverbial oak or rock connotes not only temporal but also cultural remoteness“.

gorisanju pominje ἡ ὑπόπτερος δρυς 'krilati hrast', a Maksim Tirski jednostavno τὸ δένδρον 'drvo'; u oba slučaja upotrebljeni su nazivi od ie. korena **dereu-* (grč. δένδρ(ε)ον < **der-dreu-om*, s reduplikacijom). Homerov „starodrevni dub“, kako Miloš Durić prevodi δρυς παλαιφατος daje nam, dakle, primer vezivanja semantike 'drevan' za ie. **dereu-* u značenju 'svetsko drvo'.

4.3.2. Možda najizrazitija predstava svetskog drveta u ie. tradicijama, skandinavski Igdrasil (*Yggdrasill*), je jasen (*ask*), ali se za njega metonimijski upotrebljava i izraz *aldna tré* 'staro drvo' u 47. strofi „Vizije Proročice“ (*Vǫluspá*), gde je reč o poslednjim danima sveta, tzv. „sumraku“ (tačnije: „udesu, (propasti) bogova“ (*ragnarǫk*):

skelfr Yggdrasils	aski standandi,
ymr it aldna tré	en iǫtunn losnar.

„Trepetom stoji jasen Igdrasil, stenje to **staro drvo**: oslobađa se div.“ Uz stisl. *tré* < ie. **dreyom* 'drvo' ovde stoji pridev *aldenn* (*aldinn*) 'ostareo, star', i to je nakon starogrčkog drugi primer da se značenje starine, **drevnosti** vezuje u jednoj arhaičnoj pesničkoj tradiciji za ie. naziv (svetskog) drveta izveden od korena **dereu-*¹².

4.3.3. U nedostatku slovenskih mitoloških tekstova iz paganskog doba koji bi se mogli uporediti sa Eddama, predstava svetskog drveta prepoznaje se odražena na razne načine u narodnim tradicijama Slovena. Ovde se ne možemo upuštati u detaljno razmatranje te predstave u folkloru slovenskih naroda, ali možemo, ilustracije radi, predočiti upadljivo podudaranje početka jedne srpske narodne pesme iz Hercegovine sa opisom Igdrasila, koje je uočio još Nodilo (1981, 155—157): „U jasena sitna resa, | po njoj pada medna rosa, | kupila je košutica“ (Vuk V № 510). Vrsta drveta je **jasen**, kao i u skandinavskoj mitologiji, pri čemu su i slovenska reč **(j)asem* i stisl. *askr* izvedene od istog ie. korena **ōs-*. Za Igdrasil se u Pesničkoj Eddi kaže: *Þaðan komu döggrvar | tær s dala falla* 'odatle dolazi rosa koja pada na dolove', a Snori u komentaru toga stiha pojašnjava: „Rosa koja pada s njega [Igdrasila] na zemlju naziva se *hunangfall* [dosl.: 'medopada'] i njome se hrane pčele“¹³. Konačno, košuta pod jasenom u srpskoj pesmi može se porediti sa četiri jelena (*hiǫrtr*, pl. *hirtir*) koji trče po granama Igdrasila i grizu njegove izdanke. Inače u Srba svetsko drvo može biti glog, ali i **dren**, što je zanimljivo s obzirom na naš pokušaj izvođenja prasl. **dērn* od ie. korena **dereu-*. Tako jedna kraljička pesma sa pripevom *Leljo!* iz aleksinačkog kraja peva o devojci „suncu na istoku | **drenu** na korenu | moru na izvoru“ (Milićević ZSS §74). U ovom obredno-mitološkom kontekstu *dren* očito stoji za „svetsko drvo“, up. lokaciju svetskog drveta u ruskim basmama: «На море на Океане, на острове на Буяне стоит дуб...»; u beloruskoj

¹² U staroindijskoj tradiciji svetsko drvo, zamišljeno s korenom uvis i granama nadole, označava se rečju *śvatthā-*, što je naziv za vrstu drveta *Ficus religiosa*; u Kathopaniṣad II 3 ono je označeno kao „drevno, iskonsko“ (*sanātāna-*).

¹³ *Sú döggr er þaðan af fellr á iǫrdina, þat kalla menn hunangfall, ok þar af faedar býflugur.* Za vezu reči *medna rosa* up. vedski spoj *rāso mādhvah* 'sok (esencija) meda (= Some)' RV V 43.4. IX 62.6; X 9.20; Vāḷakhilya 5.3.

zagoneci za godinu taj hrast se naziva starim: «станіць дуб старадуб» (Toporov/Ivanov 1974, 203; V. N. Toporov: Древо мировое u Mify 398a—406b).¹⁴

4.3.4. Stablo kao mitski simbol materijalnog sveta stoji svakako u vezi sa arhaičnim načinom označavanja materije od koje se svet sastoji kao drvene građe, a čina stvaranja kao tesanja. Ta spoznaja pomaže pri razrešavanju jedne staroindijske etimološke dileme. U sanskritu pored prideva *dravya-* 'drven' postoji imenica *dravya-* n. 'stvar, građa, materija, imetak, bogatstvo', koja se osobito ovim poslednjim značenjima vezuje za *dráviṇa-/dráviṇas-* n. (od Ṛgvede) 'posed, imanje, pokretna dobra'; toj reči pak odgovara av. *draona-/draonah-* n. 'udeo', pri čemu odnos stind. *dravin-* : stiran. *draun-* ukazuje na set-koren i čini i sa formalne strane verovatnom semantički primamljivu vezu sa stind. glagolom *drunāti* 'seći' < **dreyll-/druhl-*: osnovno značenje indoiranske imenice bilo bi 'sečenjem podeljeno > udeo' (Mayrhofer EWAA I 756). Pri sazvučnosti i bliskosti značenja imenica *dráviṇa(s)-* n. i *dravya-* n. Mayrhofer je sklon da i ovu drugu svrsta pod glagolski koren *drav-* 'seći', premda ukazuje na pridev *dravya-* od *dāru-* 'drvo' i pita se da li su se odatle mogla razviti gore navedena značenja imenice *dravya-* 'predmet itd.' (op. cit. 756 d.). Odgovor je svakako potvrđan, kad se ima u vidu semantički razvitak grčke imenice ὄλη 'šuma, drvo (za gradnju ili potpalu)' > 'građa uopšte, materija'. Širenje značenja daleko preko granica jedne usko stručne oblasti se u slučaju drvogradnje objašnjava prevashodnim značajem koji je drvo kao građevinski materijal imalo u praindoevropskoj civilizaciji; sa razvojem 'drvo' > 'građa' > 'materija' može se uporediti raspon značenja ie. glagola 'tesati': on se upotrebljava i metaforično za pesničko oblikovanje reči (ved. *vācas- takṣ-* ~ av. *vācas-tašti-* ~ grč. ἐπέων τέκτονας; ved. *māntram takṣ-* ~ av. *māṅrām tašaṭ;* up. Mayrhofer EWAA I 612 d. sa lit.), a i u najopštijem smislu (demijirškog, kozmogonijskog) stvaranja, npr. u vezi sa indoiranskim imenom božanskog 'oblikovatelja, tvorca' od glagolskog korena koji je u mlavest. *θβάρης-* 'uobličiti, proizvesti' : ved. *tvāštā* ... *tataksa* ≈ av. *θβῶρəštā tatašā* (id. I 685), av. *tašan-* m. 'stvoritelj' = grč. τέκτων 'isto', u tom značenju već u tragičkom fragmentu (iz Kritijinog Sisypha?) Nauck 773, stih 34, o Vremenu kao bogu tvorca (inače: 'tesar, drvodelja'). Ako je čin stvaranja u najopštijem smislu mogao biti označen kao tesanje, onda je bilo prirodno da reč za 'drvo' kao građu poprimi značenje 'materije'. Stoga po mom mišljenju stind. *dravyam* n. 'građa, materija itd.' ne bi trebalo odvajati od prideva *dravya-* 'drven', s tim što treba dopustiti mogućnost semantičkog ukrštanja ove reči sa derivatima glagolskog korena **drav-*, slično kao što smo gore pretpostavili da se u staroiranskom posle izjednačavanja *dh* i *d* ukrstilo **dereu-* sa **dhereu-*. Da li se kod *dráviṇa(s)-* sme pretpostaviti ukrštanje dveju reči, **dravānas-* 'ono što je odsečeno > udeo' od **drav-* sa **dravina-* 'drven > materijalan' < ie. **dreyino-* od **dereu-* koje bi se formalno poklapalo sa prasl. **drevnъ*? Takva pretpostavka ipak se čini presmela, i smotrenije je **drevnъ* posmatrati kao slovensku kre-

¹⁴ Na mitološku predstavu o prastarom „svetskom drvetu“ u vezi sa sl. **drevnъ* već sam ukazao u radu iz 1990. str. 98d.

aciju od baštinjene osnove *drey- ili *dreyi-; *drey+ino- ili *dreyi+no (pored *dreyi-ino- u stsl. ДРЕВЛѢНЪ.

5. Pokušavši da objasnimo vezivanje semantike 'zdrav', 'dren', 'drevan' za ie. koren *dereu- 'drvo' u praslovenskom jeziku, suočili smo se sa jednim semantičkim razvitkom koji se može činiti nedovoljno postupan, štaviše skokovit, pa samim tim i sumnjiv. Rekonstruišući ga, nastojali smo da razmake između pojedinih značenja premošćujemo istraživanjem leksičkih i semantičkih veza toga korena, i rezultati su pred nama; ako se i ne mogu smatrati konačnim, verujemo da ilustruju potrebu da se pri rešavanju etimoloških problema sa formalne poredbe reči i oblika pređe na formalnu i sadržinsku analizu teksta, drugim rečima, da se lingvistika seti da je, ne samo svojim poreklom nego i svojom suštinom, deo filologije, i da je moguć samo jedan, totalni pristup prajezičkoj prošlosti koji se, usmeravajući svoj pogled na pojedine njene fragmente, trudi da istovremeno i svom vidokrugu sagledava, ili bar nazire, njenu celinu; jer kao što je reč samo deo jezičkog sistema, tako je i pojam njome izražen samo deo pogleda na svet nosilaca jednog jezika. Stoga termin *prajezik* u komparativnoj indoevropistici može biti samo gnoseološko i hronološko određenje, nikako i omeđenje njenog predmeta na čisto jezičke pojave.

LITERATURA

- Benveniste 1969: É. Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes I-II*, Paris.
- Berneker 1908: E. Berneker, *Slawisches etymologisches Wörterbuch I*, Heidelberg.
- Brodowska-Honowska 1960: M. Brodowska-Honowska, *Słowno-wzrostwo przymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim*, Kraków etc.
- Campanile 1977: Campanile, E.: *Ricerche di cultura poetica indoeuropea*, Pisa.
- Chantraine I—V: P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Histoire des mots, Paris 1968—1980.
- Cvijić 1922: J. Цвијић, *Метанастијазичка креиџања. Њихови узроци и иоследице*, СЕ36 31.
- Detschew 1957: D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien.
- Duridanov 1976: И. Дуриданов, *Езикот на траките*, Софија.
- Edda: *Edda*. Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern, hrsgg. von G. Neckel I, Heidelberg 1936.
- Eliade 1970: M. Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris.
- ÉSSJa: *Этимологический словарь славянских языков*, Москва 1974 dd.
- Fontes historiae religionis slavicae*, coll. C. H. Meyer, Berlin 1931.
- Fraenkel I—II: E. Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch I—II*, Heidelberg-Göttingen 1962—1965.
- Frisk I—III: H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg² 1973—1979.
- Gamkrelidze/Ivanov 1984: Т. В. Гамкрелидзе/В. В. Иванов: *Индоевропейский язык и индоевропейцы I—II*, Тбилиси.
- Georgiev 1960: Вл. Георгиев, *Българска етимология и ономастика*, Софија.
- Georgiev 1977: Вл. Георгиев, *Траките и техният език*, Софија.
- Gercenberg 1972: Л. Г. Герценберг, *Морфологическая структура слова в древних индоиранских языках*, Ленинград.
- Gołąb 1967: Z. Gołąb: *The Traces of Vjddhi in Slavic, To Honor Roman Jakobson. Essays on the Occasion of His Seventieth Birthday*, v. I, The Hague/Paris.

- Grassmann: H. Grassmann: *Wörterbuch zum Rig-Veda*. Wiesbaden⁵ 1976.
- Haas 1962: O. Haas, *Messapische Studien*. Heidelberg.
- Haas 1966: O. Haas, *Die phrygischen Sprachdenkmäler*, Sofia (= Linguistique balkanique 10).
- Pérodote, *Histoires* ed. Ph.-E. Légrand, Paris, IV 1949.
- Hesiodi *Theogonia. Opera et dies. Scutum* edidit Fr. Solmsen; *Fragmenta selecta* ediderunt R. Merkelbach et M. L. West, Oxford³ 1990.
- Howald/Sigerist 1927: E. Howald/H. Sigerist, predgovor izdanju *Corpus medicorum latinorum IV*, Leipzig.
- IF: Indogermanische Forschungen.
- Ivanov 1977: В. В. Иванов, Древнебалканский и общиндоевропейский текст мифа о героубийнице пса и евразийские параллели, *Славянское и балканское языкознание — карпатско-восточнославянские параллели/структура балканского текста*, Москва, 181—213.
- Ivanov/Toporov 1974: В. В. Иванов/В. П. Топоров, *Исследования в области славянских древностей*, Москва.
- Ivanov/Toporov 1983: В. В. Иванов/В. П. Топоров, Лингвистические вопросы славянского этногенеза (в связи с реконструкцией праславянских текстов), IX международный съезд славистов. Доклады советской делегации. Славянское языкознание, Москва, 152—169.
- Ivšić 1970: St. Ivšić, *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb.
- Janković 1951: П. Ђ. Јанковић, *Асирологија у ђредањима, обичајима и умотворинама Срба* (= СЕЗБ 43).
- Ježić 1987: M. Ježić, *Rgvedski himni*, Zagreb.
- JF: Јужнословенски филолог.
- Jokl 1929: N. Jokl i M. Eberts *Reallexikon der Vorgeschichte XIII*. Berlin.
- Katičić 1992: R. Katičić, Baltische Ausblicke zur Rekonstruktion der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus, *Wiener slavistisches Jahrbuch* 38/1992, 53—73.
- Koneski 1985: Б. Конески, Церквенославянское зъмя, *Slavica Hierosolymitana VII* (In Honor of Moshé Altbauer), 47—49.
- Krahe 1955: H. Krahe, *Die Sprache der Illyrier I*. Wiesbaden.
- Kulišić 1979: Š. Kulišić, *Stara slovenska religija u svjetlu novijih istraživanja, posebno balkanoloških*, Sarajevo (= Djela ANUBiH LVI).
- KZ: Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen (Kuhns Zeitschrift).
- LB: Linguistique balkanique = Балканско езикознање.
- Leumann 1952: M. Leumann, Vokaldehnung, Dehnstufe und Vydđhi, IF 61, 1—16.
- Loma 1985/87: A. Loma, Неки случајеви дијалекатског преслојења у топонимији северозападне Србије, *Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције* (Доњи Милаповаци, 9—12. октобар 1985), Београд 1987 (= САНУ научни скупови књ. XXXVII, Одељење језика и књижевности 7), 155—165.
- Loma 1988: A. Loma, Прајезичка метонимија у српским басмама и загопеткама, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XXXI* (1988), 1, 37—46.
- Loma 1990: A. Loma, Позајмљенице из непознатог језика у прасловенском (osvrt na knjigu Holzer 1989), JF XLVI, 87—122.
- Loma 1993: A. Loma, Podunavska postojbina Slovena: legenda ili istorijska realnost? (osvrt na knjigu O. П. Грубачев, *Этногенез и культура древнейших Славян*, Москва 1991), JF XLIX, 187—220.
- Machek 1954: V. Machek, *Česká a slovenská jména rostlin*, Praha.
- Machek 1968: V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha² 1968.
- Mathiassen 1974: T. Mathiassen, *Studien zum slavischen und indoeuropäischen Langvokalismus*, Oslo/Bergen/Tromsø.
- Mayrhofer KFWA I—IV: M. Mayrhofer, *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, Heidelberg 1956—1980.

- Mayrhofer 1986: *Indogermanische Grammatik*. Band I, 1. Halbband: Einleitung von W. Cowgill; 2. Halbband: Lautlehre von M. Mayrhofer, Heidelberg.
- Mayrhofer EWAA I—II: M. Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, Heidelberg 1986 dd.
- Meid 1978: W. Meid, *Dichter und Dichtkunst in indogermanischer Zeit. Einige allgemeine Gedanken zum Problem der indogermanischen Dichtersprache und der sprachlichen Tradition überhaupt* (= Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft. Vorträge 20), Innsbruck.
- Mify: *Мифы народов мира. Энциклопедия I—II*, Москва ²1987—1988.
- Milićević 1894: M. Ђ. Милићевић, *Животи Срба сељака* (= SEZb 1).
- Mladenov 1984: M. С. Младенов, *Форми змяя и зьмя в историята на българския език, Palaeobulgarica/Старобългаристика 8/1*, 97—107.
- Nagy 1974: G. Nagy, *Perkūnas and Perunъ, Antiquitates Indogermanicae*, Gedenkschrift für Hermann Güntert, hrsg. von M. Mayrhofer, W. Meid, B. Schlerath und R. Schmitt, Innsbruck, 113—131.
- Nauck: *Tragicorum graecorum fragmenta*, rec. A. Nauck, Lipsiae 1926.
- Neroznak 1978: В. Л. Нерознак, *Палеобалканские языки*, Москва.
- Nilsson 1955: M. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion I*, ²München.
- Nodilo: N. Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, Split ²1981 (1. izdanje u Rad JAZU 77—102, Zagreb 1885—1890).
- Novaković 1877: Ст. Новаковић, *Српске народне заговейке*, Панчево.
- Orel 1990: В. Э. Орел, комментарий к некоторым палеобалканским глоссам, *Балканские чтения I. Симпозиум по структуре текста. Тезисы и материалы*, Институт славяноведения и балканистики АН СССР, Москва, 33.
- Pohl 1977: H. D. Pohl, *Die Nominalkomposition im Alt- und Gemeinslavischen. Ein Beitrag zur slavischen, indogermanischen und allgemeinen Wortbildung*, Klagenfurt (= Klagenfurter Beiträge zur Sprachwissenschaft, Beiheft 1).
- Pokorny 1959: J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I*, Bern/München.
- Radenković 1982: Љ. Радепковић, *Народне басме и бајања*, Ниш etc.
- Radovanović 1994: В. С. Радовановић, *Шабачка Посавина и Поцерина. Антропогеографска истраживања*, II. Сад.
- Reinhart 1986: J. Reinhart, *Gab es ein urslavisches Wort zъmjā 'Schlange'?*, *Die Sprache* 32/1 (Festgabe für Manfred Mayrhofer I), 58—62.
- Rospond 1983: St. Rospond, *Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -jъ* (Acta Universitatis Wratislaviensis № 526), Wrocław.
- Ruvarac 1902: С. Руварац, *Српска митрополија Карловачка око пољавине XVIII века*, Ср. Карловци.
- Ruvarac 1905: Д. Руварац, *Митрополија београдска око 1735. године*, *Своменик СКА* 42, II разред 37, 101—204.
- Schmitt 1957: Rüdiger Schmitt, *Dichtung und Dichtersprache in indogermanischer Zeit*, Wiesbaden.
- Schmitt 1968: Rüdiger Schmitt (priredivač), *Indogermanische Dichtersprache*, Darmstadt (= Wege der Forschung Bd. CLXV).
- SEZb: Српски етнографски зборник САН, Београд.
- Simonović 1959: Д. Симоновић, *Ботанички речник*, Посебна издања САН CCCXVIII, Београд.
- Snorra Edda: Snorri Sturluson, *Edda*, ed. A. Holtsmark/J. Helgason, København/Oslo/Stockholm ²1968.
- Šewc I—IV: H. Schuster-Šewc, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, Bautzen 1978—1989.
- Skok I—III: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1971—1973.
- SP: *Słownik prasłowiański*, Wrocław etc. 1974 dd.
- Szemerényi 1970: O. Szemerényi, *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*, Darmstadt.
- Tomaschek I—II: W. Tomaschek, *Die alten Thraker I—II*, Wien 1893—1894 (= Sitzungsberichte der Kaiser. Akademie der Wissenschaften in Wien 130, 131).
- Trubetzkoy 1927: N. Trubetzkoy, *Urslav. dъždъ 'Regen'*, *ZslPh* 4, 62—64.

- Vaillant 1927: A. Vaillant, Le nom slave de 'la pluie', *Revue des études slaves* 7, 112—113.
 Vaillant I—IV: A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, Lyon—Paris 1950—1974.
 Vasmer 1986: М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка I—IV*, перев. и доп. О. Н. Трубачева, Москва 1986—1987.
 Watkins 1982: C. Watkins, Aspects of Indo-European Poetics, *The Indo-Europeans in the Fourth and Third Millennia*, ed by E. C. Polomé, Ann Arbor, 104—120.
 Wellmann 1898: M. Wellmann, Die Pflanzennamen des Dioskurides, *Hermes* 33, 360—422.
 ZDMG: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.
 ZslPh: Zeitschrift für slavische Philologie.

Z u s a m m e n f a s s u n g

A l e k s a n d a r L o m a

DIE REKONSTRUKTION URSPRACHLICHER FÜGUNGEN ALS PERSPEKTIVE DER SLAVISCHEN UND INDOGERMANISCHEN ETYMOLOGIE

Diese zweiteilige Arbeit setzt sich das allgemeine Ziel, durch ausgewählte Beispiele die Aussichten deutlich zu machen, die sich der etymologischen Forschung bieten, wenn sie einmal die elementare Rekonstruktion der Ursprache als Summe einzelner Wortansätze und Flexionsformen übersteigt, und zur Erschließung minimaler Fragmente des ursprachlichen Textes, vor allem der formelhaften dichtersprachlichen Fügungen gelangt. Die für die Ursprache festgestellte Vereinbarkeit einzelner Wörter und/oder Bedeutungen miteinander nützt uns sowohl bei der Identifikation und Beurteilung der undurchsichtigen Komposita in den Einzelsprachen (Teil I), als auch zur besseren Auffassung der sonst unerklärbaren Bedeutungsentwicklungen bei einigen einzelsprachlichen Simplicia (Teil II).

I

Für die Pflanze *Verbascum* (Königskerze) gibt es in zwei idg. Sprachen stark zusammenklingende Bezeichnungen, slav. *divizma* (neben *divizna*) und dakisch *διέσημα* (bei Dioscurides). Hier werden sie als kopulative Zusammensetzungen (Dvandva) erklärt und auf die ursprachliche Verbindung der Wörter 'Himmel' und 'Erde' zurückgeführt, die für die alte Kult- und Dichtersprache durch ved. *dyāvā-kṣāmā*, mittelbar wohl auch durch griech. Ζεὺς ἡρόνιος bezeugt ist. Es liege die uralte Vorstellung von dem Himmel und der Erde als Eheleute zugrunde, deren harmonische Vereinigung eine gute Ernte versichert; auf die Königskerze, deren Blütezeit mit der Saison jener hierogamischen Zeremonien zusammenfällt, die dem obengenannten Glauben entsprungen sind und sich bei den Slaven bis in neuere Zeit erhalten hatten, wurde der ursprüngliche Name des Festes übertragen (vgl. etwa dt. *Johanniskraut*, skr. *ivanjsko cveće*). Im bezug auf die durch sekundäre Dehnung entstandene Vokallänge erster Silbe in *divizma* wird auf das Vorhandensein auch anderer derartiger Vřddhi-Bildungen in der slavischen Phytonymie hingewiesen (**gavezv*, **aghędv*).

II

Die idg. Wurzel **dereu-*, deren Grundbedeutung: ('Holz, Baum', oder 'Eiche', oder 'hart?') eine alte Streitfrage der Indogermanistik bildet, macht auch

innerhalb des Slavischen Probleme semantischer Natur und ruft in der Slavistik immer neue Kontroversen hervor. Es gibt nämlich slavische Wörter, die sich formell davon ableiten lassen, deren Bedeutung aber von jenen idg. Grundansätzen abweicht, so daß ihre Zugehörigkeit zu dieser Wortsippe strittig bleibt. Hier wird es versucht, einige dieser semantischen Kluften mit Hilfe der „text-etymologischen“ Methode zu überbrücken, die in diesem Fall darin besteht, daß die betreffenden Wörter und Bedeutungen auf ihre Fähigkeit geprüft werden, mit den Reflexen von idg. **dereu-* in formelhafte Verbindungen zu treten. Die Erklärung des Adjektivs **sv-dorṽ* 'gesund' als 'aus gutem Stoff, Holz' (~ aind. *su-dru-*, lit. *sū-drū-s*) ließ sich unter Hinweis auf den gemeinslavischen Charakter der Wendung **svdorvo dervo* '(kern)gesundes Holz', sowie auf die enge Verbindung des Baumes und Holzes mit der Gesundheit in volkstümlichen Bräuchen und Sprüchen bekräftigen. Bei den Südslaven genießt besonders der Hartriegel einen solchen Ruhm (skr. *zdrav kao dren* 'kerngesund'), eine Baumart, die sonst durch ihr sehr hartes Holz gekennzeichnet ist (vgl. den dt. Namen!), was den Zusammenhang der slav. Bezeichnung **derñ* 'Cornus' mit aind. *dāruṇa-* 'hart' (< **doruno-*, zu *dāru-* 'Baum') und air. *dron* 'fest' (< **druno-*) nahelegt. Lautlich kann akutiertes spätgemeinslav. **dérñ* (für den Akzent vgl. skr. *dr̥jen*, *dr̥n*, russ. *der̆en*) eine ältere Lautung **der̆ñ* fortsetzen (ähnlich ist **svd̆orṽ* in skr. *zd̆rāv*, russ. *zdor̆ov* eher über **sv-dor̆ṽ* auf idg. **su-doruy-os* als auf **su-dōry-os* zurückzuführen); es dürfte sich um Substantivisierung des idg. Adjektivs **deruno-* neben **doruno-* und **druno-* 'hart', urspr. 'kernholzartig' handeln, deren erste Silbe im Slavischen dieselbe *e*-Stufe wie das Grundwort **dervo-o* 'Baum' aufwies; interessant, daß im Niedersorbischen *žrjon* < **derñ* die allgemeine Bezeichnung für 'Baum' neben *dřovo* < **dervo* ist. Schließlich wird die von der Mehrheit der Förster angenommene, aber wegen der Semantik immer wieder bestrittene Beziehung von slav. **drevje*, **drev̆ñ* 'antiquus, altertümlich' zu **dervo*, **drev̆no* erörtert. Dabei hat sich die skr. Situation lehrreich erwiesen, wo *drevan* mundartlich nur 'echt, schwer, traurig' u.ä. bedeutet, und zwar in Wendungen, die mit dem Gebrauch von lat. *durus* < **druros* vergleichbar sind, wie *drevna sirotinja* : lat. *dura pauperies* (Horaz), während die Idee der Altertümlichkeit auszudrücken das zusammengesetzte Adjektiv *starodrevan* dient, das von erster Hälfte des XVIII Jh. an belegt ist und heute in der Mundart Nordwestserbiens die alteingesessenen Familien, jene mit altem **Stammbaum** bezeichnet. „Der alte Baum“ kommt andererseits in mehreren idg. Überlieferungen als Metonymie für den sagenhaften, am Anfang aller Dinge entstandenen Weltbaum vor, der in primitiver Weltanschauung zum Inbegriff des Uralten werden konnte. Ursl. **drev̆b*, **drev̆ñ* erklärt sich also am besten als Ellipse aus der ursprünglichen Verbindung des idg. Wortes für 'Baum' und eines Adjektivs mit der Bedeutung 'alt', die sich andererseits im Kompositum serb. dial. *starodrevan* niedergeschlagen hat.